

İLCÂM-ÜL AVÂM AN İLM-İL KELÂM

**(Kelâm İlminin Tehlükesinden
Halkın Muhâfazası)**

**(Huccet-ül İslâm İmâm-ı Muhammed Gazâlî)
“kuddise sirruh”**

Bismillâhirrahmânirrahîm

Bütün kullarına ism ve sıfatları ile tecellî eden, Onu tanımak isteyen tâliblerin aklları, kibriyâsı, azameti sahrasında şaşırان, fikr ve düşünce kanatları, Onun izzetinin sâhasına ulaşamayan, hakîkatinin ne olduğu, aklların, fehmlerin idrâkinden âlî olan; Evliyâ ve havâssının kalblerini dolduran, rûhlarını muhabbetinin ateşi ile yandıran, azamet nûrlarının parıltıları içinde hayretlere daldıran, Cemâl-i ilâhîyi medh ve senâ etmekden dilleri tutulan, ancak Allahü teâlânın onlara, mahlûkâtın en hayrlısı, Resûlü Muhammed Mustafânın “sallallahü aleyhi ve alâ eshâbihî ve itretihi ve sellem” dili ile işitirdiği ve bildirdiği ism ve sıfatları ile medh ve senâ edilebilen Allahü teâlâyâ hamd olsun.

Allahü teâlâ sana doğru yolu göstere sin. Dalâletde, sapık yolda olan haşeviyye fırkasındaki bayağı ve câhil kimselerin, Allahü teâlâ ve sıfatları hakkında, teşbîhe, mahlûklara benzetmeğe götüreren müteşâbih haberlerden soruyorsun. [İmâm-ı Gazâlî “rahimehullah” bir şahsın müteşâbih haberler hakkındaki sûâline, o şahsa hitâben bu risâleyi yazarak cevâb vermişlerdir.] Allahü teâlâ ve sıfatları, sûret (yüz), yed (el), kadem (ayak), nüzûl (inme), intikâl, Arş üzerinde oturmak ve karar kılmak ve benzeri şeylerden muhakkak münezzehdir. O sapıklar, bunları, haberlerin zâhirinden ve sûretinden almışlar, Selef-i sâlihînin de bu i’tikâd üzere olduklarını söylemişlerdir.

Selef-i sâlihînin i’tikâdını açıklamağı, haberlerden, ya’nî âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîflerden nelere i’tikâd edilmesinin vâcib olduğunu beyân etmeğı, hakkın meydâna çıkması için üzerindeki perdeyi kaldırmağı, bahs edilmesi lâzım olan ile, bahsi lâzım olmayan ve onlara dalmaktan el çekmek lâzım gelen mevzu’ları birbirinden ayırmağı irâde etdim. Allahü teâlâyâ yakınlaşma ümmîdi ile açık olan hakkı, doğruluktan ayrılmadan, bir tarafı tutmadan, mezheb taassubu göstermeden, senin isteğine icâbet edi-

yorum. Gözetilmeğe en lâ-yık olan, hak olandır. Muhâfaza edilmeğe en lâ-yık olan da, sıdk [doğruluk] ve insâflı olmaktır. Allahü teâlâdan hakkı, doğ-ruyu göstermek ve bu konuda muvaffak olmam için yardımını diliyorum. O kendisine hakîkî olarak düâ edenin düâsını kabûl eder.

Bu kitâbı üç bölüm olarak hâzırladım.

Birinci bölüm, teşbîhe, mahlûklara benzetmeğe götüren haberler-de, selef-i sâlihînin mezhebinin hakîkatı beyânındadır.

İkinci bölüm, hak olan Selef-i sâlihîn mezhebi üzerine getirilen de-lîller bildirilmekde ve bu mezhebe muhâlif olanların bid’at sâhibi olduk-ları açıklanmaktadır.

Üçüncü bölüm, bu mevzû’da farklı ve fâideli fasllar ihtivâ etmekde-dir.

BİRİNCİ BÖLÜM

Müteşâbih Haberler Hakkında Selefin İ’tikâdı:

Basîret ehli yanında şübhesiz en açık hak mezheb, Selefin mezhe-bidir. Ya’nî Eshâb-ı kirâm ve tâbi’înin mezhebidir. İşte şimdi bu mezhe-bi ve delîllerini açıklayarak diyorum ki, bizce hak olan Selef mezhebinin hakîkatı, avâmdan olan, ya’nî islâm i’tikâdını iyice bilmiyen bir kimseye, Allahü teâlânın zâtı ve sıfatları hakkında müteşâbih bir haber veyâ söz ula-şınca, onun üzerine yedi şey vâcib olur:

- 1– Takdîs,
- 2– Tasdîk,
- 3– Aczini i’tirâf etmek,
- 4– Sükût,
- 5– Keff (el çekmek, çekinmek),
- 6– İmsâk,
- 7– Ma’rifet ehline teslîm olmak.

1– Takdîs: Allahü teâlâyı cism olmakdan ve cisme benzer şeyler-den tenzîh etmektir.

2– Tasdîk: Resûlullahın “sallallahü aleyhi ve sellem” buyurdukla-rına inanmaktır. Bütün bildirdikleri hakdır, doğrudur. Buyurduklarında sâ-dıkdır. Hak Onun dediği ve murâd ettiği yöndedir.

3– Aczini i’tirâf etmek: Avâmın, müteşâbih bir haberde Allahü teâlânın ve Resûlullahın “sallallahü aleyhi ve sellem” murâdını bilmenin ve anlamının, gücü dışında olduğunu ikrâr etmektir. Zâten bu avâmın şâ-nından değildir, vazîfesi de değildir.

4– Sükût: Teşbîhe götüren haberlerin ma’nâsından avâmın süâl sor-

maması, o mevzu'a dalmaması, ondan süâl etmenin bid'at olduğunu bilmesidir. O mevzu'a dalmasında dîni için tehlike vardır. Farkında olmadan küfre düşebilir.

5- İmsâk: Teşbîh uyandıran lafzlarda tasarruf etmemek [hükm vermemek], başka bir dile çevirmemek, onda ziyâde ve noksanlık yapmamak, cem' ve tefrîk [birleştirme ve ayırma] yapmamaktır. Belki söylenen lafzı, îrâdı, irâbı, tasrîfi ve sîgası nasıl bildirilmişse, o şekilde söylemelidir.

6- Keff: Avâmın, müteşâbih sözlerin ma'nâlarını irdelemekten gönlünü ve zihnini men' etmek ve tefekkür etmemektir.

7- Teslîm: Ma'rifet ehline teslîm olmaktır. Kendisine âcizliği dolayısıyla gizli olan müteşâbihlerin, Resûlullah'a "sallallahü aleyhi ve sellem", Peygamberlere "aleyhimüsselâm", siddîklara ve velîlere gizli kalmadığına i'tikâd etmektir.

Selefi sâlihîn, yukarıdaki yedi maddeyi avâmın herbiri üzerine vazîfe olarak vâcib kılınmasını i'tikâd etmişlerdir. Selefin bu yedi vazîfenin herhangi birine muhâlefeti düşünülemez. Şimdi bu vazîfeleri teker teker açıklayalım:

BİRİNCİ VAZİFE: TAKDÎS

(Allahü teâlâ Âdem aleyhisselâmın çamurunu eliyle yoğurdu) ve (Mü'minin kalbi Rahmânın iki parmağı arasındadır) hadîs-i şerîflerinde geçen el (yed) ve parmak (usbu') kelimeleri teşbîhe götüren, müteşâbih lafzlardır. El kelimesi duyulduğunda iki ma'nâ akla gelir. Bunlardan biri et, kemik, sinir ve damarlardan müteşekkil uzva konulmuş ismdir. Et, kemik, sinir ve damarlar husûsî sıfatları olan husûsî cisimlerdir. Cism, uzunluğu, genişliği ve derinliği olan [boşlukda yer kaplayan maddenin şekli almış hâli olan] şeylerdir. Bulunduğu mekânda başka birinin bulunmasına mâni' olur. Kendisi yerinden ayrılmadıkça oraya başkası giremez.

Ba'zan bu el lafzı, aslâ cism ile alâkalı olmayan bir ma'nâya da gelebilir. Meselâ, "Ülke Emîrin elindedir" denildiğinde, emîrin eli kesik olsa bile ülkenin emîrin hükmü ve idâresi altında olduğu anlaşılır. Avâm olsun, havâs olsun hadîs-i şerîfde bildirilen elin et, kan ve kemikten müteşekkil olan uzv olmadığını düşünmelidir. Çünkü, Allahü teâlâ hakkında böyle düşünmek muhaldir, mümkün değildir. Zîrâ Allahü teâlâ, cism olan şeylerle vasfandırılmaktan münezzehtir. Allahü teâlâyı uzvlardan meydana gelmiş bir cism olarak düşünen, puta tapmış olur. Çünkü her cism mahlûkdur. Mahlûka ibâdet etmek küfrdür. Puta tapmak küfrdür. Çünkü put, mahlûkdur ve cismdir. Cisme tapan da halef ve selef imâmlarının icmâ'ı ile kâfir olur. Bu kendisine tapılan cism, ister sert ve katı dağlar gibi kesîf olsun, ister hava ve su gibi latîf olsun, ister yeryüzü gibi karanlık, ister güneş, ay ve yıldızlar gibi parlak olsun, ister hava gibi renksiz ve

şeffaf olsun, ister Arş, Kürsî ve gök kadar büyük olsun, ister zerre ve toz gibi küçük olsun, ister taş gibi cansız olsun, ister insan gibi canlı olsun, her hâl-ü kârda putdur. Cismin güzelliği, cemâli, azameti, küçüklüğü, katılığı, kalıcı olması onu put olmaktan çıkarmaz.

Allahü teâlâ cism değildir, eli ve parmağı cism değildir diyen kimse, Onu uzviyyetden, et ve sinirden nefy etmiş olur. Böylece hâdis olmanın îcâb etdirdiği şeylerden Rabbini tenzîh etmiş olur. Ondan sonra, Allahü teâlânın eline ve parmağına dâir Kur’ân-ı kerîm veyâ hadîs-i şerîfde geçen kelimenin, cism olmayan veyâ cismlere has olan sıfatlardan başka, Allahü teâlânın şânına lââyık bir ma’nâsı olduğuna inanmak lâzımdır. Bu ma’nâyı anlıyamayan, hakîkatini kavrayamayan için mükellefiyet yokdur. Çünkü bu ma’nâları bilmekle aslâ mükellef tutulmamıştır. Bunların hakîkî ma’nâsını veyâ te’vîlini bilmesi üzerine vâcib değildir. Vâcib olan, ileride geleceği gibi, müteşâbih kelimeler üzerinde derin düşüncelere dalmamaktır.

İkinci misâl: Hadîs-i şerîflerde bildirilen sûret lafzıdır. **(Allahü teâlâ Âdemi kendi sûretinde yarattı)** ve **(Ben Rabbimi en güzel sûretde gördüm)** hadîs-i şerîflerindeki sûret lafzı, müşterek ismdir. Ba’zan et ve kemikden meydâna gelmiş, herbiri husûsî yapıda olan göz, burun, ağız, yanak gibi cismlerin özel bir şekilde düzenlenmesinden hâsıl olan hey’ete verilen ismdir. Ba’zan de sûret lafzı kullanılınca, cism olmayan, cismde hey’et ve cismlerde tertîb olmıyan şey murâd olunur. Meselâ, “Mes’ele-nin sûretini bildi” ve benzeri sözlerdeki sûret lafzları böyledir. Her mü’min bilmelidir ki, sûret lafzı, Allahü teâlâ için yukarıdaki birinci ma’nâdaki gibi et ve kemikden meydâna gelmiş burun, ağız ve yanaktan müteşekkil düşünülemez. Çünkü bunların hepsi cismdir ve cismlerdeki hey’ettir. Cismlerin ve hey’etlerin yaratıcısı, bunlara benzemekden ve sıfatlarından münezzehtir. Bunu yakînen böyle bilen mü’mindir.

Eğer hâtırına, bu kelimededen kasd edilen ma’nâ bu değilse, acabâ istenen ma’nâ nedir, diye gelirse, bu durumda bilmelidir ki, bu mevzû’da araştırmak yapmak emr olunmamış, bu mevzû’a dalmamak emr olunmuştur. Çünkü bu mevzû’, tâkatinin üstündedir. Fekat o kimseye lâzım olan, sûret lafzı ile, cism ve cisme has sıfat olmayan ve Allahü teâlânın azamet ve celâline lââyık olan bir ma’nânın murâd buyurulduğunu i’tikâd etmesidir.

Üçüncü misâl: Bir kimsenin kulağına nüzûl (inme) kelimesi çalınıncaya, bunun müşterek ism olduğunu bilmelidir. **(Allahü teâlâ her gece dünyâ semâsına iner)** hadîs-i şerîfindeki inme (nüzûl), müteşâbih bir kelimedir. İnsanın hâtırına cismin inmesi gelebilir. Ba’zan nüzûl cismler için kullanılır. O zemân nüzûl kelimesinin üç cisme ihtiyâcı vardır. Birincisi, sâkinine mekân olan yüksek cismdir. İkincisi, yine sâkinine mekân olan alçak cismdir. Üçüncüsü, aşağıdan yukarıya ve yukarıdan aşağıya intikâl eden cismdir. Aşağıdan yukarıya çıkmağa su’ûd, urûc veyâ raky denir.

Yüksekden alçağa inmeğe de nüzûl ve hübü't denir.

Ba'zan da nüzûl lafzı cismden başka ma'nâda kullanılır. O zemân cismin hareketi ve intikâlini düşünmeğe ihtiyâc kalmaz. Nitekim Allahü teâlâ, Zümer sûresi, altıncı âyetinde meâlen, **(Sizin için [büyük baş] hayvanlardan sekiz çift indirdi)** buyurmuştur. Deve, sığır gibi hayvanların gökden intikâl ederek nüzûl etmeleri görülmemiştir. Bunların rahmlerde yaratıldığı bilinmekdedir. O hâlde bu inzâlde şübhesiz başka bir ma'nâ vardır.

İmâm-ı Şâfi'î "radiyallahü anh" da, "Mısra gitdiğimde, Mısır halkı sözümlü anlamadılar. Ben de indim, sonra dahâ indim, sonra dahâ da indim" buyurmuştur. İmâm-ı Şâfi'î bu inme ile, vücûdünün aşağıya indiğini kasd etmemişlerdir. [Halkın seviyesine indiklerini söylemişlerdir.]

O hâlde her mü'min, Allahü teâlâ hakkında nüzûl, birinci ma'nâda olduğu gibi, bir şahsın cesedi ile yukarıdan aşağıya intikâli olmadığını kesin bilmelidir. Çünkü şahs ve cesed cismdir. Allahü teâlâ ise cism değildir.

Eğer bu ma'nâ kasd edilmiyor ise, hangi ma'nâ kasd ediliyor, diye hâtırına bir düşünce gelirse, ona deriz ki: Semâdan devenin indirilmesini anlamakda âciz olan sen, Allahü teâlânın dünyâ semâsına nüzûlünü anlamakda dahâ da âcizsin. Bu konu seni ilgilendirmez. İbâdetin ile veyâ mesleğinle meşgûl ol. Dilini tut. Her ne kadar hakikatini ve nasıl olduğunu bilmesen de arab lûgatinde nüzûl kelimesinin, Allahü teâlânın azamet ve celâline yakışır bir ma'nâsının câiz olduğunu bilmelisin.

Dördüncü misâl: Kur'ân-ı kerîmdeki fevk [üst] lafzıdır. En'am sûresi, onsekizinci âyet-i kerîmesinde meâlen, **(O kullarının fevkinde yegâne tasarruf sâhibidir)** ve Nahl sûresi, ellinci âyet-i kerîmesinde meâlen, **(Fevklerinde olan Rablerinden korkarlar)** buyurulmuştur. Bu âyet-i kerîmelerde geçen fevk kelimesini avâmdan birisi duyduğu zemân, fevk kelimesinin iki ma'nâda kullanılan müşterek bir ism olduğunu bilmelidir.

Birinci ma'nâsı, yukarıda olan bir cismin aşağıda olan bir cisme nisbeti gibidir. Ya'nî yukarıda olan aşağıdaki başının üzerinde olmasıdır. İkinci ma'nâda fevk, rütbe için kullanılır. Bu ma'nâda, "ilm ilmden üstündür" denildiği gibi, "Halîfe sultânın fevkindedir" ve "Sultân vezîrin fevkindedir" denir. Birinci ma'nâ, bir cismin diğer bir cisme nisbetini gerektirir. İkinci ma'nâda ise, cisme ihtiyâc yoktur.

O hâlde mü'min, kesin olarak bilmelidir ki, birinci ma'nâ, istenen ma'nâ değildir. Allahü teâlâ hakkında muhâldir. Çünkü birinci ma'nâ, cismin veyâ cismlerin sıfatlarının îcâb ettirdiklerindendir.

O hâlde fevk kelimesinin birinci ma'nâsının Allahü teâlâ hakkında nefy edileceğini bilen kimsenin, bu kelimenin niçin ve ne ma'nâda kullanıldığını bilmesen de, üzerine herhangi bir mes'ûliyyet yüklenmez ve bu

mevzû'a dalıp araştırmasına lüzûm yokdur. Zikr etdiğimiz müteşâbih lafzların üzerine zikr etmediklerimiz kıyâs edilebilir.

İKİNCİ VAZİFE: İMÂN VE TASDİK

Müteşâbih lafzlarda irâde olunan ma'nânın, Allahü teâlânın azamet ve celâline yakışır bir ma'nâ kasd edildiğini kesin olarak bilmek ve Resûlullahın "sallallahü aleyhi ve sellem" Allahü teâlâyı bu lafzlarla vasf etmesinde sâdık olduğunu bilmek ve inanmaktır. Resûlullahın buyurduklarının doğru, haber verdiklerinin hak olduğunu şübhe etmeden kalben tasdik etmeli, ya'nî muhakkat, şeksiz ve şübhesiz inandık ve tasdik etdik, demelidir. Hakikatine vâkıf olmasam da, Allahü teâlâ kendisini ne ile vasf etmiş veyâ Resûlû Onu nasıl vasf etmiş ise, Allahü teâlâ [kendisinin ve Resûlünün] vasf etdikleri gibidir. İrâde etdikleri ma'nâ ve söyledikleri vech üzere hakdır, demelidir.

Sûâl: Tasdik ancak tasavvurdan sonra, imân ise, ancak anladıktan sonra olur. Müteşâbih lafzların ma'nâlarını anlamıyan kimse, bu lafzları söyleyenin sâdık olduğuna nasıl inanır?

Cevâb: İşleri icmâlî, ya'nî kısa ve toplu hâlde olarak tasdik etmek muhal değildir. Her akl sâhibi, bu müteşâbih lafzlardan ma'nâlar murâd edildiğini ve her ismin bir müsemması kasd edildiğini bilir. O hâlde haber verilen şeyin haber verildiği üzere doğru olduğuna i'tikâd etmek mümkündür. Bu icmâl yolu ile ma'kûldür. Bu lafzlardan mufasssal değil, mücmel işleri anlamak ve tasdik etmek mümkündür. "Evde canlı vardır" denildiğinde, bu söze, insan mıdır, at mıdır veyâ başka bir canlı mıdır bilmeden, evde bir canlının olduğunu tasdik etmek mümkündür. Hattâ "Evde bir şey vardır" denildiğinde, o şeyin ne olduğunu bilmese de, evdeki şeyin varlığını tasdik etmek mümkündür. Bunun gibi, meâl-i şerîfi (**Rahmân Ar-şa istivâ etmiştir**) olan, Tâhâ sûresi beşinci âyet-i kerîmesini duyan kimse, istivâ lafzından, mücmel olarak Arşa özel bir nisbet irâde edildiğini anlar. Bu nisbetin Arş üzerine istikrâr, mahlûklarına dönüş, Arş-ı a'lâ ile itihâd [birleşme], Arş istilâ etme [hüküm altına alma] veyâ nisbete delâlet eden başka bir ma'nâya geldiğini bilmeden de, istivâdan murâdın Arşa özel bir nisbetin olduğunu tasdik etmesi mümkündür.

Sûâl: Halka anlamadığı şekilde hitâb etmenin fâidesi nedir?

Cevâb: Bu hitâbdan maksad, ehli olan kimselere anlatmaktır. Onlar da Evliyâ ve râsih ilmi âlimlerdir. Bunlar kasd edilen ma'nâyı anlamışlardır. Akıllı olanlara hitâb eden kimsenin, çocukların anlayabileceği sözlerle hitâb etmesi şart değildir. Avâmın âriflere nisbeti, çocukların bâliğ olanlara nisbeti gibidir. Çocukların, anlamadığı şeyleri bâliğlerden sorması, bâliğlerin de çocuklara, "Bu sizin işiniz değil, bunlar üzerinde durmayınız, başka sözler üzerinde durunuz", demeleri lâzımdır. Avâmdan olan câhillere bir şey sorarlarsa, onlara meâl-i şerîfi (**Ehl-i zikre** [ya'nî âlimlere] **sorunuz**) olan Nahl sûresi kırküçüncü âyet-i kerîmesini söylemelidir.

Eğer anlama kâbiliyyetinde iseler, onlara anlatılır. Aksi takdîrde onlara, meâl-i şerîfi, **(Size az bir bilgi verilmiştir)** olan İsrâ sûresi, seksenbeşinci âyet-i kerîmesi ile, meâl-i şerîfi, **(Size açıklanınca, hoşunuza gitmeyecek olan şeyleri sormayınız)** olan Mâide sûresi, yüzbirinci âyet-i kerîmesini söylemelidir. Bu süâlin ma'nâları bunlardır. Bunlara î mân etmek vâcibdir. Keyfiyyeti, nasıl olduğu sizin için mechûldür. Bu müteşâbih lafzlardan süâl etmek bid'atdır. İmâm-ı Mâlik "rahmetullahi aleyh", "İstivâ ma'lûmdur. Keyfiyyeti mechûldür. Ona inanmak vâcibdir" buyurmuştur.

O hâlde zihnde tafsîlâtı olmayan mücmel şeylere î mân etmek mümkündür. Allahü teâlâ hakkında muhal olanları nefy ederek tenzîh etmek tafsîlâtı olmalıdır. Çünkü nefy edilenler cism ve cismin îcâblarıdır. Burada cismden maksadımız, enî, boyu ve derinliği olan, kuvvetli ise, bulunduğu yere geçmeği taleb edene mâni' olan, za'îf ise, kendisini yerinden çıkarmak isteyen itici bir kuvvet ile kendi yerinden ayrılan bir şeydir. Çok açık olmakla berâber cismi açıklamamız, avâmın bir kısmının belki cism ile ne murâd edildiğini anlayamazlar diye düşündüğümüz içindir.

ÜÇÜNCÜ VAZİFE: ACZİNİ İ'TİRÂF

Müteşâbih sözlerin ma'nâlarının künhüne ve hakîkatine vâkîf olmayan, bu ma'nâların te'vîlini ve murâd olunan ma'nâyı bilmeyen kimsenin aczini ikrâr etmesi vâcib olur. Çünkü müteşâbihâtı tasdîk etmek vâcibdir. Hâlbuki kendisi murâd olunan ma'nâyı anlamakdan âcizdir. Bildiğini, anladığını iddiâ ederse yalan söylemiş olur. İmâm-ı Mâlikin "rahimehullah", "keyfiyyeti mechûldür" sözünün ma'nâsı da budur. Ya'nî (istivâ) kelimesi ile murâd olunan şeyin ne olduğu kesin olarak belirtilmemiştir. Râsih ilmi âlimler ve Evliyâdan ârif olanlar için keyfiyyet ma'lûmdur. Bunlar, ma'rifetde avâmın sınırını aşıp, müteşâbihâtı anlama meydânında dönüp dolaşdılar. Ma'rifet sahrâsında nice yollar kat' etdiler. Buna rağmen onların da müteşâbihâtdan henüz ulaşamadıkları kısımları kalmıştır. Hattâ kendilerine keşf olan ma'rifetler çok az, gizli kalan ma'rifetler çok fazla olup, aralarında nisbet bile kurulamaz. Ya'nî gizli ve örtülü ma'rifetlerin çokluğuna izâfetle, keşf olunan ma'rifetlerin mikdârı çok azdır.

Seyyid-ül Enbiyâ "sallallahü aleyhi ve sellem", gizli, örtülü ma'rifetlerin çokluğuna izâfeten, **(Seni medh ve senâ etmeğe kalkışsam sayamam. Sen kendini senâ ettiğin gibisin)** buyurmuştur. Keşf olunan ma'rifetlerin azlığına izâfeten de Resûlullah "sallallahü aleyhi ve sellem", **(Allahü teâlâyı en iyi tanıyanınız, Ondan en çok korkanınızdır. Allahü teâlâyı en iyi tanıyanınız benim)** buyurmuştur.

Kavuşulacak mertebelerin, hâllerin en sonuna gelenler de bu yolun sonunda, onların acz ve kusûr içinde kalmaları zarûrî olduğundan, siddîkların efendisi Ebû Bekr "radiyallahü anh", "anlamakdan âciz olduğunı bilmek, anlamaktır" veyâ "anlayamadığını anlamak, anlamaktır" bu-

yurmuşdur. Müteşâbih ma'nâların hakikatlerinin evvellerinin avâma nisbeti, sonlarının havâssa nisbeti gibidir. [Ebû Bekrin “radıyallahü anh” sözünden havâssın aczini i'tirâf etdiği görülmektedir.] Bu durumda avâmın aczini i'tirâf etmesi nasıl vâcib olmaz?

DÖRDÜNCÜ VAZİFE: SÜKÛT

Müteşâbihât hakkında süâl sormakdan sükût etmek, ya'nî süâl sormamaktır. Bu vazîfe bütün avâm üzerine vâcibdir. Çünkü süâl etmekle, gücünün yetmediği, aklının ermediği işe atılmış ve ehli olmadığı bir mevzu'a dalmış olur. Eğer avâm süâlini bir câhile sorarsa, onun vereceği cevâb, avâmın cehlîni arttırır. Belki de onu, farkına varmadan küfre götürür. Eğer avâm süâlini ârif bir kimseye sorarsa, ârif ona anlatmaktan âciz kalır. Nitekim bir baba, mektebe yeni başlayan çocuğuna, mektebe gitmenin fâidelerini anlatmaktan âciz kalır. Kuyumcu da san'atının inceliklerini mesleğinde mâhir olan bir marangoza anlatmaktan âcizdir. Marangoz, kuyumculuğun inceliklerini anlamaktan âcizdir. Çünkü o, ömrünü marangozluğu öğrenmekle ve yapmakla geçirdiği için, marangozluğun inceliklerini bilir. Bunun gibi kuyumcu da ömrünü, kuyumculuğu öğrenmekle ve yapmakla geçirmiştir. Önceleri o mesleği bilmiyordu. Dünya işleri ve ma'rifetullah kabîlinden olmayan şeylerle meşgûl olanlar umûr-u ilâhiyye ma'rifetlerinden âcizdirler. San'atdan yüz çevirenler de hiç bir san'atı yapamazlar. Süt çocuğunun et ve ekmek ile beslenmesinden âciz olması, fitratındaki kusûrdandır. Ekmek ve etin olmamasından ve gıdâ olmakdan eksik oldukları için de değildir. Fekat [süt çocuğu gibi] bünyesi za'îf olanların tabî'ati et ve ekmek ile, kuvvetli gıdâlar ile beslenmeğe müsâid değildir. Onun için bir kimse, za'îf olan çocuğa et ve ekmek yidirse veya yimesine imkân sağlarsa, o çocuğu helâk etmiş olur. Bunun gibi, avâmdan olan bir kimse, bu müteşâbihât ma'nâlarını sorarsa, onu zecr etmek, mâni' olmak ve halîfe Ömerin “radıyallahü anh” müteşâbih âyetlerden soranlara yaptığı gibi, kamçı ile döğmek lâzımdır. Nitekim Resûlullah “sallallahü aleyhi ve sellem” bir kaç kişinin kader mes'elesine dalıp, tartışdıklarını gördü. Bu konuda kendisine bir süâl sorduklarında, **(Siz bununla mı emr edildiniz. Sizden öncekiler çok süâl sormakla helâk oldular)** buyurdular.

Bunun için derim ki: Vâ'ızların kürsîler üzerinde halkın müteşâbihât-dan olan süâllerine, te'vîle dalarak, açıklayarak cevâb vermeleri harâm-dır. Onlara vâcib olan, selef-i sâlihînin zikr etdiği ve bizim bildirdiğimizin dışına çıkmamaktır. Bu da, tenzîhde mübâlağa etmek, teşbîhi nefy etmek, Allahü teâlânın cismden ve cismin sıfatlarından münezzehtir olduğunu söylemektir. Bu mevzû'da dilediği kadar mübâlağa edebilir. Hattâ “kalbinize gelen her şeyi, içinize gelen her düşüncüyü, hâtırınıza gelen her tasavvuru Allahü teâlâ yaratmıştır. Bunların hepsinden ve benzerlerinden münezzehtir” demelidir. Haberlerde cisme ve cismin sıfatlarına âid hiçbir ma'nâ kasd edilmediğini, murâd olunan şeyin hakikatini kavramak eh-

liyyetine sâhib olmadıklarını, bunlardan süâl etmeğe, irdeleme yapmağa yetkili olmadıklarını beyân etmesi, bu gibi fâidesiz şeylerle değil, takvâ ile meşgûl olmalarını tavsiye etmesi lâzımdır. Allahü teâlânın kendilerine bunu [müteşâbihâtı bilmeği] emr etmediğini, Onun emr etdiklerini yapıp, men' etdiklerinden kaçınmaları îcâb etdiğini söylemelidir. İşte siz, bunlardan men' edildiniz. Bunlardan birşey süâl etmeyiniz. Bu konuda her ne zemân bir şey işitirseniz sükût ediniz, mutlaka, bize ilmden az verildi. Müteşâbihât, bize verilen az ilm ile çözülecek mes'elelerden değildir demeleri gerektiğini söylemesi lâzımdır.

BEŞİNCİ VAZİFE: İMSÂK

Âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîflerde vârid olan müteşâbih lafzlarda tasarruf yapmakdan, müdâhele etmekden kendini alıkoymaktır. Halkın teşbihe götüren lafzlarda sessiz kalması, bu kelimeleri olduğu gibi bırakması vâcibdir. Bu lafzlarda tasarruf etmekden kendini tutmak, altı yünden lâzımdır. Bu altı şey şunlardır: Tefsîr, te'vîl, tasrîf, tefrî', cem', tefrîk.

I- Tefsîr yolu ile tasarrufda bulunmak: Arabî lisanında bir lafzı, başka bir dilde bu lafzın yerini tutan bir kelime ile değiştirmek veyâ ma'nâsını farsça veyâ türkçe olarak söylemektir. Müteşâbih lafzları vârid olduğu şekilde aynen söylemelidir. Çünkü arabîde bulunan lafzlara mutâbık olan bir lafz fârisîde bulunmaz. Bulunsa bile istiâre yönünden arab âdeti ile fars âdeti birbirine uymaz. Arabîde birkaç ma'nâya gelen müşterek kelimeler vardır. Diğer dillerde böyle değildir.

Tefsîr için birinci misâl: İstivâ lafzıdır. Arabların kullandıkları istivâ lafzının ma'nâsına tam mutâbık olan ve bu ma'nâyı uyandıran şumüllü bir kelime farslarda yoktur. Nitekim istivânın karşılığı olarak fârisîde (râst be-istâd) ifâdesi kullanılır. Bu ifâdede iki kelime vardır. Birinci kelime olan râst, eğri ve bükük tasavvur edilen bir şeydeki diklik ve doğruluğu ifâde eder. Beistâd ise, hareket ve sarsılma tasavvur edilen şeylerdeki sükûn ve sebâtı beyân eder. (Râst beistâd)ın ifâde etdiği, iş'âr ve işâret etdiği ma'nâlar, istivâ lafzının işâret etdiği ma'nâlardan dahâ açıktır. Delâlet ve iş'ârda [bildirmede] farklı oldukları için (râst beistâd) kelimesi, (istivâ)nın misli [onun gibisi, benzeri] olamaz. Bir kelimeyi ancak en gizli ve en ince, az birşey de olsa hiçbir yönden muhâlefeti, ya'nî uygunsuzluğu olmayan, tam benzeri ve mürâdifi, ya'nî eş anlamlısı olan bir kelime ile değiştirmek câizdir.

Tefsîr için ikinci misâl: Arabî lisanında (Usbu') ya'nî parmak ni'met ma'nâsında istiâre olunur. Falan kimsenin üzerimde parmağı vardır demek, ni'meti vardır demektir. Fârisî dilinde parmağa engüşt denir. Fekat bu istiâreyi acemler âdet edinmemişlerdir. Mecâz ve istiâreye arablar, acemlerden dahâ geniş yer vermişlerdir. Hattâ bu konuda arabların genişliği ile acemlerin donukluğu arasında nisbet bile yoktur. Müsteâr ma'nâ, arab dilinde güzelleşir, acem dilinde ise kulağın ona meyl etme-

yeceği, kalbin de nefret edeceği şekilde çirkinleşir. İki kelime arasında farklılık olduğunda, birinin yerine diğerini almak, benzeri ile değiştirerek tefsîr etmek olmayıp, muhâlifî ile değiştirerek tefsîr etmek olur. Hâlbuki bir kelimeyi ancak misli, ya'nî benzeri ile değiştirmek câizdir.

Tefsîr için üçüncü misâl: (Ayn), göz kelimesidir. Bu kelimeyi tefsîr etmek isteyen, ma'nâlarının en açığı ile fârisîde karşılığı (çeşm)dir der. (Ayn) kelimesi arabîde, bilinen görme uzvu ile birlikde, su kaynağı, altın ve gümüş ma'nâlarında da kullanılan bir müşterek ismdir. Çeşm lafzı ise sâdece gören uzv ma'nâsına gelip, diğer ma'nâlarla ortaklığı yoktur. (Cenb) ya'nî yan ve (vech) ya'nî yüz kelimeleri de bunun gibidir. Bunun için müteşâbih kelimelerin değiştirilmesine karşı çıkıyor, arabî olarak geldiği şekilde bırakılmasını lüzûmlu görüyoruz.

Süâl: Ayn ile çeşm arasındaki farklılığın bütün lafzlarda olduğunu iddiâ etmek doğru değildir. Zîrâ ekmek ma'nâsına gelen arabî (hubz) ve fârisî (nân) kelimeleri arasında ve et ma'nâsına gelen arabî (lahm) ve fârisî (gûşt) kelimeleri arasında da fark yoktur. Ba'zı lafzların ma'nâlarında farklılık var denirse, bunları değiştirmeği men' etmeli, benzer olanlara mâni' olunmamalıdır.

Cevâb: Gerçekten bu farklılık bütün kelimelerde değil, ba'zıların-dadır. Arabî (yed) el kelimesi ile fârisî (dest) el kelimesi her iki lügatde, iş-tirâkde, istiârede ve diğer işlerde müsâvî olabilir. Ancak iş, bir kelimeyi diğeri ile değiştirmenin câiz olup olmadığına gelince, bu iki kelime arasındaki ayırımı anlayabilmek, aralarındaki farklılıkların inceliklerine vâkıf olmak herkes için kolay ve açık değildir. Hattâ bu konuda müşküller çoğalır. İki kelimedeki farklılık ve benzerlik mahalleri birbirinden ayıramaz olur. Bu durumda önümüzde iki durum vardır. Yâ müteşâbih lafzı başka lafz ile değiştirmede kapıyı kapatarak ihtiyâtlı davranacağız ki, bu değiştirmeğe, tebdîle zarûret ve ihtiyâc da yoktur. Veyâ kapıyı açacağız. Halkı oraya süreceğiz. O zemân herkes istediği gibi bir lafzı diğeri ile değiştirecek tehlûkeye düşecektir.

Acabâ bu iki yoldan hangisi dahâ ihtiyâtlı, dahâ sağlamdır? Üstelik konumuz Allahü teâlânın zâtı ve sıfatlarıdır. Bana göre bu işin çok teh-lükeli bir iş olduğunu kabûl ve ikrâr etmeyen hiçbir akllı ve dindâr kimse yoktur. Tehlûke, Allahü teâlânın sıfatlarında tebdîl ve tefsîr yapmakda-dır. Bundan kaçınmak lâzımdır. Nasıl kaçınılmasın ki, şer'at, boşanmış olan kadına, rahminin berâeti ve nesebin karışmaması için, velâyet ve verâset hükmü ve nesebin terettübü için ihtiyâten iddet beklemeği vâcib kılmış-dır. Bununla berâber âlimler, boşanmış olan kısır kadının, âdetden kesil-miş kadının, bülûğa ermemiş nikâhlı kız çocuğunun ve ma'zûle kadının [çocuğu olmaması için hep azl olunmuş kadının] da iddet beklemesi vâcib-dir dediler. Çünkü rahmin içinde olanı ancak mübâlağa ile gâibleri bilen Allahü azîmüşşân bilir. Nitekim Allahü teâlâ, Lokman sûresi otuzdördüncü âyet-i kerîmesinde meâlen, **(Rahimlerde olanı O bilir)** buyurmaktadır.

Eğer biz iddet konusunda tafsîlâta girerek akl yürütme kapısını açarsak [kısır kadın, âdetden kesilen kadın, bülûğa ermemiş nikâhlı kız ve ma'zûle kadının, boşandıkları zemân çocukları olamayacağı için iddet beklemeleri îcâb etmez sonucu çıkar. Bu ise doğru değildir. Allahü teâlânın sıfatları ve müteşâbih kelimelerde değışdirme, tefsîr ve te'vîl yolunu açarsak] o zemân tehlikeli bir işe girmiş oluruz. Hâmile kalmadıkları hâlde yukarıdaki dört kadının iddet beklemesinin vâcib olduğunu kabûl etmek, kabûl etmeyerek tehlikeli bir işe girmekden dahâ kolaydır. Bu üç kadına, iddetin vâcib olması nasıl şer'î bir hükm ise, arabî lafzların tebdîlinin de harâm olduğu icthâd ile sâbit olan şer'î hükmüdür. Burada tercîh olunan yol, dahâ önce geçdiği gibi, arabî lafzların değışdirilmesine kapalı olan birinci yoldur.

Allahü teâlâ ve sıfatları hakkında vârid olan haberlerde ve Kur'ân-ı kerîmdeki lafzlardan murâd olunan ma'nâlarda ihtiyâtlı davranmak, elbette ki iddetdeki ihtiyâtdan ve fukehâ-ı kirâmın bu kabîlden olan ihtiyâtlarından dahâ mühim ve evlâdır.

II- Te'vîl yolu ile tasarrufda bulunmak: Bir kelimenin zâhirî ma'nâsını bir tarafa bırakıp, onun başka bir ma'nâsını beyân etmektir. Bu da ya avâmın kendisinden vâki' olur. Veyâ avâm ile berâber ârifden vâki' olur. Veyâ ârifin kendisi ile Rabbi arasında kendisinden vâki' olmak üzere üç yerdedir:

1. Avâmın te'vîli:

Avâmdan birinin [âmînin] kendi kendine uğraşarak yaptığı te'vîl olup harâmdır. Yüzmeyi iyi bilmeyen birinin denize dalması gibidir. Bunun harâmlığında şübhe yoktur. Ma'rîfetullah denizi, su denizinden dahâ derin ve dahâ tehlikelidir. Bu denizde helâk olana, ondan sonra hayât yoktur. Dünyâ denizinde helâk olanın ancak fânî hayâtı izâle olur. Bu denizde helâk olanın ebedî hayâtı zâil olur. İki helâk arasında ne büyük fark vardır.

2. Avâm ile âlim arasındaki te'vîl:

Bu da birinci gibi yasak ve tehlikelidir. Bunun misâli, çok iyi yüzen ve denize dalıp çıkabilen birinin, yüzmekden âciz, kalbi ve bedeni hasta olan birisini yanına alarak denize açılması gibidir. Bu da harâmdır. Çünkü bu hareket acemi ve hasta adamı helâk olmak tehlikesi ile karşı karşıya getirir. Belki kıyıya yakın yerlerde onu koruyabilir. Ama dalgalı yerlerde muhâfaza edemez. Eğer ona, sâhile yakın yerlerde kalmasını emr etse, itâ'at etmez. Ona, dalgaların çarpışması esnâsında ve yutmak için ağızlarını açmış timsâhlarla karşılaştığı zemân sâkin olmasını emr etse de o, bedeni ve kalbi râhatsız olduğu, tâkatinde kusûr olduğu [gücü az olduğu] için, dalgıcın sâkin ol emrini istenildiği şekilde yerine getiremez. Bu misâl, âlimin avâma, zâhirin hilâfında tasarruf etme ve te'vîl yapma kapısını açmasına en uygun misâldir.

Edîb, nahv âlimi, muhaddis, müfessir, fakîh, mütekellim, dahâ doğ-

rusu ma'rifetullah deryâsında yüzmesini bilmeyen bütün âlimler avâm'dır. Ma'rifetullah deryâsında yüzme öğrenmek için ömrlerini harcayanlar, yüzlerini dünyâdan ve şehvetlerden çevirenler, maldan, mevki'den, halk-dan ve diğer lezzetlerden yüz çevirenler, ilmde ve amelde Allahü teâlâ için muhlis olanlar, tâ'at yapmakda ve münkerâtı terk etmekde şerî'atin hudûdu ve âdâbını gözeterek amel edenler, Allahü teâlâdan başka her şeyi kalblerinden çıkarırlar, Allahü teâlânın muhabbeti yanında dünyâyı, âhireti ve Firdevs-i a'lâyı bile bir tarafa atanlar avâm değildir, ma'rifet denizinin hakîkî dalgıçlarıdır. Bununla berâber onlar da büyük tehlikededir. Onda dokuzu helâk olur. Saklı inci ve gizli hazîneye ancak biri kavuşur. Nitekim Allahü teâlâ Enbiyâ sûresi, yüzbirinci âyet-i kerîmesinde meâlen, **(Bunlar, Allahü teâlâ tarafından kendilerine en güzel bir âkıbet takdîr ve ihsân edilmiş olanlardır. Bu sebeble fevz-ü necâta kavuşmuşlardır)** ve Neml sûresi, yetmişdördüncü âyet-i kerîmesinde meâlen, **(Rabbin hakikaten onların gizlediğini de, açığa vurduklarını da bilir)** buyurmuştur.

3. Arifin te'vîli:

Ârifin kendi kendine, kalbinin sırrında, kendisi ve Rabbi arasında yaptığı te'vîldir. Bu da üç vech iledir:

3) Meselâ istivâ ve fevk kelimelerinden murâdın ne olduğunun içine doğması, ya kat'î veya şübheli veya zann-ı gâlib ile olur. Kat'î ise, ona i'tikâd etmesi lâzımdır. Şübheli ise, ondan sakınması lâzımdır. Allahü teâlânın ve Resûlünün kendi kelâmalarında murâdı budur diyerek, aralarında tercîh yapamadığı mu'ârizı bulunan şübheli ma'nâ ile hükm etmemelidir. Ona vâcib olan şübheli durumda tevakkuf etmesidir. Te'vîl zann-ı gâlib ile olursa, zannın tealluk ettiği iki şey vardır. Birisi, içine doğan o ma'nâ Allahü teâlâ hakkında câiz midir, muhal midir? İkincisi kat'î olarak câiz olduğunu bilir, ancak murâd olan bu mudur, değil midir tereddüdü vardır.

Birinciye misâl, fevk lafzının te'vîli, "Sultân vezîrin fevkindedir" kavline benzer bir ma'nevî yükseklik şeklinde ise, Allahü teâlâ için bu ma'nânın sâbit olduğunda şübhe etmeyiz. Ancak biz meâl-i şerîfi **(Çünkü onlar fevklerindeki Rablerinden korkarlar)** olan, Nahl sûresi ellinci âyet-i kerîmesindeki (fevk) kelimesinde tereddüd edebiliriz. Acabâ fevk kelimesi ile ma'nevî yükseklik mi irâde edildi, yoksa Allahü teâlânın celâline yakışır başka bir ma'nâ mı irâde edildi. Bu ma'nâ, Allahü teâlâ için muhâl olan mekânda yükseklik olmayıp, cism ve cismde sıfat da değildir.

İkinciye misâl, Arş üzerine istivâ lafzının te'vîlindedir. İstivâ lafzı ile Arş mahsûs bir nisbet irâde olunmuştur. Allahü teâlâ, Arş vâsıtasıyla gökden yere bütün âlemde tasarruf eder, işleri idâre eder. Zîrâ Arşda ihdâs edilmedikçe, âlemde hiç bir sûret yaratmaz. Nitekim ressam veya kâtib, kâğıd üzerine bir resm veya yazı yazacakları zemân, önce zihnlerinde yapacakları işin plânını yaparlar, sonra kâğıda dökerler. Mühendis de aynı şekilde binânın şeklini, zihninde canlandırmadan veremez. Kalb de, âle-

mi olan bedeninin işlerini dimağ, zihn vâsıtasıyla idâre eder. Arşın Allahü teâlâyâ nisbetinin isbâtı câiz midir, değil midir diye belki tereddüd ederiz. Yâ nefsinde bulunan vücûbiyyeti ile veyâ hilâfı Allahü teâlâyâ muhâl olmamakla berâber onunla sünnetini ve âdetini icrâ etmesidir. Nitekim âdetini şöyle icrâ etmekdedir ki, insanın kalbinin idâresi dimağsız mümkün değildir. Gerçi Allahü teâlânın kudretinde kalbi dimağsız idâre etmesi vardır. Eğer bunu ezelde irâde etseydi ve ilmi ona tealluk etseydi, kalbe dimağ olmadan idâre etmeğe verirdi. Ancak ezelde takdîr etmediği için bu mümkün değildir. Bu, kudretinde olan bir kusûrdan değildir. Ezelde irâde ettiği ve ezeli ilminin ihâtasında olduğu için aksi mümkün değildir. Bunun için Ahzâb sûresi, altmışikinci âyet-i kerîmesinde meâlen, **(Allahın kanûnunu değiştirmeğe aslâ imkân bulamazsın)** buyurulmuştur. Ezelde irâde olunan şey değişmez. Irâde olunan şeyin meydana gelmesi vâcibdir. Zâtında muhâl olmasa da, irâde olunanın tersi muhâldir. Ama (muhâlin ligayrihî), ya'nî başka sebeble muhâldir. O da ilm-i ezeli'nin cehle gitmesi, ezeli irâdenin yerine getirilmemesidir.

O hâlde Arşın Allahü teâlâyâ nisbetini, Arşın vâsıtası ile memleketin idâresinin sâbit olması, aklen câiz ise de, acabâ vâki' midir? İşte burada tedkîk edenler tereddüde düşer. Belki de bunun vâki' olduğunu zan eder. Bu, bizzat ma'nânın Allahü teâlâ hakkında câiz olup olmadığını zan etmeğe misâldir.

Birincisi, Allahü teâlâ hakkında sahîh ve câiz olup, fekat bu ma'nânın lafzdan kasd edilip edilmediği hakkındaki zandır. İki zan arasında iki fark vardır. Lâkin iki zandan herbiri, eğer kalbe doğar, göğüsde yerleşirse, kalbden onu isteği ile def' edemez ve zan etmemesi mümkün olmaz. Çünkü zannın, def'i mümkün olmayan zarûrî sebepleri vardır. Nitekim Bekara sûresi, ikiyüzseksenaltıncı âyet-i kerîmesinde meâlen, **(Allah her şahsa ancak gücü yettiği kadar mes'ûliyyet yükler)** buyurulmuştur. Ama onun üzerine iki vazîfe vardır. Birincisi, onda yanlışlık ihtimâli olmadığını düşünüp, kat'î bir şekilde kalbinin ona mutma'in olmasına mâni' olmasıdır.

İkincisi, istivâ'dan murâd böyledir, fevkden murâd böyledir diye kesin hükmler vermemelidir. Çünkü, o zemân bilmediği şey hakkında hüküm vermiş olur. Hâlbuki Allahü teâlâ İsrâ sûresi, otuzaltıncı âyet-i kerîmesinde meâlen, **(Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme)** buyurmaktadır. Ancak, zan ediyorum ki, bu böyledir demelidir. O zemân kendinden ve vicdânından verdiği haberde sâdık olur. Söylediği söz ile Allahü teâlânın sıfatı ve murâdı üzerine hüküm etmiş olmaz. Ancak kendinden hüküm vermiş, içindeki kanâ'atını haber vermiş olur.

Sûâl: Bu zan sâhibi âlimin, zannını halka anlatması, onlarla konuşması, içindikileri dökmesi, zannı kat'î olarak doğru ise câiz midir?

Cevâb: O zannı hakkında konuşması, anlatması dört vech ile olur.

Kendi kendine veyâ kendisi gibi araştırmacı ve basîret sâhibi olan birisi ile veyâ sâdece ma'rifetullahı taleb eden, zekâsı ve fitratı ile basîret ehli olmağa isti'dâdı olan ile veyâ avâm ile.

Eğer zannı kat'i ise kendisi buna inanır ve basîretde dengi olana anlatır veyâ sâdece ma'rifetullahı düşünen, ma'rifeti almağa müsâid, mezhheb taassûbundan, dünyâyâ meylden ve şehvetlerden arınmış, ma'rifetlerle övünmekden uzak duran, avâm ile bulunduğu zemân ma'rifetini anlatarak gösteriş yapmakdan çekinen zekî ve kâbiliyyetli kimselere anlatır. Bu sıfatlarla muttasıf olanlarla konuşmakda bir beis yoktur. Çünkü ma'rifete susamış olan fitnet sâhibi zekî kimse, başka gâye için değil, sâdece ma'rifet için kalbine müteşâbih sözlerin zâhirinden müşkilleri gelir. Bu müşkilleri onu, zâhirî ma'nânın muktezâsından şiddetle kaçma arzûsunda olduğu için, bozuk te'vîllere götürür. [Bunun için ma'rifete susamış zekî kimselere ârifin kat'î te'vîllerini anlatması iyi olur. Büyükler ne güzel söylemişlerdir]: İlmi ehlinden men' etmek, ehli olmayana vermek gibi zulmdür.

Avâm ile böyle mes'eleleri konuşmamak lâzımdır. Avâm, yukarıda bildirilen iyi vasflarla muttasıf olmayan kimsedir. Hattâ buna misâl, dahâ önce geçdiği gibi süt çocuğuna, bünyesinin kaldıramadığı kuvvetli yemekleri vermek gibidir.

Ârifin te'vîli (maznûn) zanlı, zan ile olursa, o te'vîli, kendi kendine iyice düşünmesi, tartması zarûrî olur. Zan olsun, şek olsun, kat'î olsun, zihni hep o te'vîl ile meşgûl olur. Ondan kurtulamaz, ona mâni' olunamaz. Şübhesiz bunları avâma anlatmamalıdır. Maktû'dan men' olunması, bir derece maznûn ve meşkûk te'vîller hakkında avâm ile konuşmaması dahâ evlâdır. Ama ma'rifetde kendi derecesinde olana veyâ o bilgileri kabûl etmeğe isti'dâdı olana anlatılmasının câiz olup olmamasında tereddüd vardır. Câizdir denilebilir. O zemân te'vîli doğru olsa da, "ben öyle zan ediyorum" demekden ileri gitmemelidir. Mâni' de olunabilir. Çünkü Allahü teâlânın sıfatları hakkında ve Kelâm-ı ilâhîdeki murâdın zan ile tasarrufunda serbest ise de, o zannını anlatmağı terk edebilir. Bunda tehlike vardır. Ârifin te'vîlini açıklamasının mubâh olması, nass, icmâ' veyâ nass üzere kıyâs ile bilinir. Bu müteşâbih lafzların te'vîli ile alâkalı nass, icmâ' ve kıyâs vârid olmamıştır. Hattâ İsrâ sûresi, otuzaltıncı âyet-i celîlesinde meâlen, **(Bilmediğin şeyin arkasına düşme)** buyurulmuştur.

Sûâl: Ârifin zan ile yaptığı te'vîlini, avâmdan olmayan müsâid kimselere açıklaması, aşağıdaki üç delîl ile câiz olmaz mı?

1. Sâdık olan birinin doğru bildiklerini açıklaması mubâhdır. Hiç kimse doğru bildiği zannı için cezâ görmez. O zannını açıklamaktadır.

2. Kur'ân-ı kerîmi tefsîr edenlerin sözleri zan ve tahmîn iledir. Çünkü bütün söyledikleri Peygamber Efendimizden duyulmuş değildir. İctihâd edilerek çıkarılmıştır. Dolayısıyla sözler çoğalmış, hattâ birbirini nakz edenler de olmuştur.

3. Tek bir Sahâbîden nakl olunan, tevâtür etmeyen, sahîh hadîs kitâblarında bulunmayan, âdil kimselerden âdil kimselere nakl olunan müteşâbih haberlerin nakli üzerine, tâbî'nin icmâ'ı vardır. Tâbî'nin bu rivâyeti, âdil kimsenin sözünün, ancak zan olarak alınacağı için câiz görmüşlerdir.

Cevâb: 1. Mubâh olması, sözün doğru olmasındadır. Onun zararından korkulmaz. Ancak bu zanların yayılması, zarardan hâlî değildir. Çünkü onu işitenin içi ona ısınabilir. Onu kat'î olarak doğru i'tikâd edebilir. O zemân Allahü teâlânın sıfatlarında ilmi olmadan hükm etmiş olur. Bu da tehlikelidir. İnsanlar, görünen ma'nâlardan kaçınırlar. Kendilerini râhatlatan bir ma'nâ duyduklarında, zannî olsa da, içi ona ısınıp, ona kesin i'tikâd eder. Ama belki de yanlıştır. O zemân Allahü teâlânın sıfatları hakkında yanlış ve bâtil düşünmüş olur. Veyâ bir âyet-i kerîmede Allahü teâlânın murâdı olmayan bir ma'nâyâ inanmış olur.

2. Müfessirlerin zan ile olan sözleri, istivâ, fevk gibi Allahü teâlânın sıfatları ile alâkalı olursa kabûl etmeyiz. Ancak o açıklamalar fıkıh hükmlerinde, Peygamberlerin hâllerini anlatan hikâyelerde, kâfirlerin hikâyelerinde, va'z, mesel anlatmada ve yanlışlık tehlikesi büyük olmayan yerlerde yapılabilir.

3. Âlimler, bu konuda Kur'ân-ı kerîmde vârid olmayan veyâ Resûlullahdan ilmi ifâde eden bir tevâtür ile gelmeyen hadîs-i şerîflerin dışındadır bir şeye güvenmenin câiz olmadığını söylemişlerdir. Bir Sahâbînin bildirdiği haber ise, kabûl edilmez. Te'vîle meyl edenlerin yaptıkları te'vîl ile ve sâdece rivâyet üzerinde duranların rivâyetiyle meşgûl olmayacağız. Çünkü o zemân zan edilene (maznûn)a i'timâd edip, onunla hükm vermiş oluruz. Zikr etdikleri [dinden ve akıldan] uzak değildir, ama Selefin bir araya getirdiği zâhirî bilgilere muhâlifdir. Selef-i sâlihîn bu haberleri âdil kimselerden alıp, kabûl etmişler, onları rivâyet etmişler ve inceliyerek sahîh olduklarını açıklamışlardır.

Buna iki şekilde cevâb verilebilir:

1. Tâbî'nin, adli, ya'nî özü sözü doğru, âdil kimseleri, bilhassa Allahü teâlânın sıfatları hakkında, yalanla ithâm etmenin câiz olmadığını, edille-i şer'iyeden biliyorlardı. Ebû Bekr-i Sıddîk "radiyallahü anh" bir haber rivâyet ettiğinde, "Ben Resûlullahdan şöyle duydum" dediğinde, bu sözü red etmek, onu tekzîb etmek, ona hadîs uydurma ve yanlış nisbet etmek demektir. Ebû Bekr "radiyallahü anh" dedi ki, "Resûlullah buyurdu ..." ve Enes "radiyallahü anh" dedi ki, "Resûlullah buyurdu ..." şeklindeki rivâyetleri tâbî'nin [hadîs olarak] kabûl etdi. Tebe-i tâbî'nin de böyle rivâyetleri kabûl etdiler. Âdil ve müttekî olan Eshâb-ı kirâmın, Tâbî'nin edille-i şer'iyeye ile sâbit gördükleri rivâyetlerini ithâm etmeğe yol yoktur. O hâlde bir zâtın kendi zanlarının ithâm olmaması nereden vâ-

cib kılındı ve o zanların bu âdillerin nakillerinin seviyesine nasıl vardırlı ki, ba'zı zanlar günâhdır. Nitekim Şâri' "sallallahü aleyhi ve sellem" (**Âdil olanlardan size gelen haberlere inanınız, kabûl ediniz, nakl ediniz ve ortaya çıkarınız**) buyurursa, bundan "kendi düşünce ve zanlarınızı, içi-nize doğan ma'nâları kabûl edip, meydâna çıkarınız ve rivâyet ediniz" ma'nâsı çıkarılamaz. Bunlar (nass), ilâhî ve nebevî kanûnlar ma'nâsında değildir. Bunun için deriz ki, âdil olmayanın bu cinsden rivâyetlerinden yüz çevirmek ve rivâyet etmemek lâzımdır. Bu mevzu'daki ihtiyât, va'z ve mes-seller ve benzerlerindeki ihtiyâtdan dahâ çok olmalıdır.

2. Bu haberleri Eshâb-ı kirâm "aleyhimürrıdvân" yakînen Resûlul-lahdan "sallallahü aleyhi ve sellem" işitmişler ve kendilerinde yakîn hâ-sıl olduktan sonra, Tâbi'îne nakl etmişlerdir. Onlar da bunu kabûl edip, rivâyet etmişlerdir. "Resûlullah aleyhisselâm böyle buyurdu", demediler. "Falan Sahâbî Resûlullahın şöyle buyurduğunu haber verdi" dediler. Ri-vâyetlerinde doğru idiler.

Tâbi'în, rivâyet etdikleri hadîs-i şerîflerde geçen kelimeleri aynen almışlar, sonra gelen âriflerin, her kelimenin hakîkî ma'nâsından başka vehm etdirdiği ma'nâsı da olacağı, hadîs-i şerîfin ba'zı fâideleri olacağı-nı düşünerek rivâyetlerinde hiç bir şeyi ihmâl etmediler. Allahü teâlâ hakkında Sahâbîlerin Resûlullahdan rivâyet ettiği haberler zannî de ğildir. Meselâ, (**Her gece Allahü teâlâ, dünyâ semâsına nüzûl edip, düâ eden yok mu, kabûl edeyim, istigfâr eden yok mu, magfîret edeyim**) hadîs-i şerîfini bir Sahâbî rivâyet etmiştir. Bu hadîs-i şerîf, geceyi ihyâ etme ğe son derece teşvîk için bildirilmiştir. İbâdetlerin en fazîletlisi olan teheccüdde düâ etmekde büyük te'sîri vardır. Bu hadîs-i şerîf terk edilse idi, bu büyük fâide ibtâl edilmiş olurdu. Bu hadîs-i şerîfin ihmâl edil-mesine yol yokdur.

Bu hadîs-i şerîfde ancak çocu ğun ve çocuk gibi olan avâmın nüzûl lafzından, cismdeki inmeyi hâtırlatan tehlikeli ma'nâ çıkarması vardır. Bir basîret ehli için, nüzûlün bilinen şeklinden Allahü teâlânın münezze ve mu-kaddes olduğunu avâmın kalbine yerleştirmekden kolay ne vardır. Mese-lâ, avâma şöyle der: Allahü teâlânın dünyâ semâsına nüzûlünden ğâye, ni-dâsını bize işitdirmek ise ki, bize işitdirmeydi. O hâlde nüzûlünden fâide ne-dir? Arşda veyâ yüksek semâlarda olduğunda da bize nidâ edebilirdi. Bu kadar anlatmakla avâm, zâhirdeki nüzûlün bâtil olduğunu anlar. Hattâ başka bir misâl olarak şöyle söylenebilir: Şarkda olan birinin garbdaki bi-rine nidâ edip, sesini işitdirmek için garba doğru bir kaç adım ilerleyip, onun işitmeyece ğini bile bile çağırma ya koyulur. Bir kaç adım atması, bâtil bir hareket ve akli olmıyanın yapacağı bir işdir. Akllı bir kimsenin kalbinde böy-le bir şey nasıl yerleşir? Bu kadar anlatmakla da her âmî [avâmdan biri] nü-zûlün şeklini nefy edip, kalbinde yakîn hâsıl eder. Nasıl yakîn hâsıl olmaz ki, Allahü teâlânın cism olması mümkün değildir. İntikâl olmadan nüzûl mu-hâl olduğu gibi, cism olmayan şeyin intikâli de muhâldir. O hâlde bu gibi

haberlerin nakl edilmesinde büyük fâideler vardır. Zararı ise azdır.

Âdil kimselerden nakl yolu ile gelen bu haberlerle, insanın içine doğan zanları anlatmak müsâvî tutulabilir mi? Bu anlatılanlar, zan ile yapılan te'vîlin başkalarına anlatılmasının mubâh kılınması veya men' olunması husûsundaki ictihâdlardır. Burada bir üçüncü vechi zikr etmek de mümkündür. O da süâl edenin ve dinliyenin hâllerinin karînelerine bakmaktır. Eğer onlara bir menfe'at sağlayacağı görülüyor ise, zan ile yaptığı te'vîlini açıklar. Yok eğer onlara bir zarar vereceğini kesdirirse, terk eder. Bu ikisinden birini zan etmesi, anlatmanın mubâh olmasında ilm gibidir.

Bir çok kimseler vardır ki, bu ma'nâları bilmeğe gönülden istekleri olmaz. Zihnlerinde zâhirî ma'nâlar sebebi ile şübhe ve tereddüd hâsıl olmaz. O zemân bu kimselere te'vîlden bahs etmek zihnlerini karışdırır. Yine bir çok kimseler vardır ki, zâhirî ma'nâlardan şübhe ve tereddüde kapılır. Hattâ nerede ise Resûl aleyhisselâm hakkında i'tikâdını kötüleştirir ve bu ma'nâları ifâde eden hadîs-i şerîfleri inkâr eder. Bunun gibilerine zan edilen ihtimâl anlatılır, hattâ yalnız lafzın delâlet ettiği ihtimâl açıklanırsa, ona fâidesi dokunur. Bunu açıklamakda bir beis yoktur. Çünkü bu konuşma başkası için zararlı olsa da, onun hastalığı için bir ilâcdır.

Ancak bu konuşulanların minberlerden, kürsilerden konuşulması uygun değildir. Çünkü dinleyenlerin çoğu bu konulardan habersiz ve bunları düşünmüyor iken, içlerinde sâkin olan istek ve kanâ'atler harekete getirilmiş olur. Selef-i sâlihînin zemânı, kalblerin sükûn zemânı olduğu için, selef te'vîlden mübâlağalı şekilde kaçınmışlardı. Dinleyenlerin gönlünde sâkin olan isteklerini uyandırmakdan ve kalbleri teşvîş etmekten korkarlardı. Selef-i sâlihîn, kendilerine muhâlefet edenleri, fitne çıkardığı ve hiç lüzûm yok iken şek ve şübhe uyandırdığı için, günâha girmiş sayarlardı. Ama şimdi, islâm ülkelerinin bir kısmında bu fikrler yayılmaktadır. Kalblerden bâtil vehmleri yok etmek ümîdi ile bu konuda açıklama yapan ma'zûrdur. Bu beldelerde böyle konuşanları kınamak dahâ azdır.

Süâl: Maktû' [kat'î] te'vîl ile maznûn [zanlı] te'vîli ayırdınız. Te'vîlin sıhhatli olması için kat'î te'vîl ne ile hâsıl olur?

Cevâb: İki şeyle hâsıl olur.

Biri, yapılan te'vîlin ma'nâsının, Allahü teâlâ için sübûtu maktû' olmasıdır. Mertebe cihetinden fevkiyyetde [üstde] olmak böyledir.

İkincisi, lafzın iki şeye ihtimâli varsa, biri iptâl olup, diğerinin kalmasıdır. Meselâ, meâl-i şerîfi, **(O, kullarının fevkinde her dürlü tasarrufa sâhibdir)** olan En'âm sûresinin onsekizinci âyet-i kerîmesindeki fevk kelimesi, arabî lisanında iki ma'nâda vaz' olunmuştur. Birincisi mekânın, ikincisi rütbenin üstün olmasıdır. Burada tenzîh yönünden mekânın üstü ma'nâsı bâtildir. Rütbe bakımından üstün olmak ma'nâsı bâkî kalır. Nitekim, "Efendi kulun fevkindedir", "Koca, hanımın fevkindedir", "Sultân, vezîrin

fevkindedir” denildiği gibi, âyet-i kerîmede, **(Allah, kullarının fevkindedir)** buyurulmuştur. Bunların hepsinde rütbe bakımından üstde olmak ma’nâsı alınmaktadır. Böylece fevk lafzı için ma’nâ kat’îleşmiş, maktû’ olmuş olur. Arabî lisanında fevk lafzı, ancak bu iki ma’nâda kullanılır.

Semâya ve Arşa olan istivâ lafzı, fevk kelimesinde olduğu gibi, mef-hûm ve ma’nâ i’tibârı ile, lügatde iki ma’nâya münhasır değildir. İstivâ lafzı üç ma’nâya delâlet etse, Allahü teâlâ hakkında biri bâtil olup, iki ma’nâ câiz olabilir. Bu iki câiz olan ma’nânın birini vermek, zan ve ihtimâl ile olur. Bu anlatılanlar, te’vîlden el çekmek hakkındaki incelemenin temâmıdır.

III. (Tasrif). Kelimenin yapısını bozarak tasarrufda bulunmak:

Müteşâbih kelimenin yapısını ve ma’nâsını değiştirmekden imsâk etmek lâzımdır. Kur’ân-ı kerîmde, **(İstevâ alel arş)** âyet-i celîlesindeki istevâ kelimesini (müstevin) veyâ (yestevî) gibi değiştirerek okumamak lâzımdır. Çünkü ma’nâ değişebilir. **(Müstevin alel arş)** ifâdesi, Ra’d sûresi, ikinci âyet-i kerîmesindeki **(Allah, görmekde olduğunuz gökleri direksiz olarak yükseltti, sonra Arş üzerine istivâ etdi)** buyurulan, **(İstevâ alel Arş)** ifâdesinden, istikrâr yönünden dahâ açıktır. Bekara sûresi, yirmidokuzuncu âyet-i kerîmesi, **(O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra semâya istivâ etdi)**de onun gibidir. Çünkü bu âyet-i kerîmeler, mahlûkâtı yarattıktan sonra semâya istivâ ettiği veyâ Arş vâsıtası ile mülk ve melekûtu idâre ettiği anlaşılmaktadır. Tasrifdeki, kelimenin yapısındaki değişiklik, delâlet ve ihtimâllerin de değişmesine sebep olur. Müteşâbih kelimeye bir harf bile olsa ziyâde etmekden kaçınmak lâzım geldiği gibi, kelimenin tasrifini, yapısını da değiştirmek lâzımdır. Çünkü tasrifin altında ziyâde ve noksanlık vardır.

IV. (Tefri’). Teferruâta girmek yolu ile tasarrufda bulunmak: Müteşâbih kelimeye kıyâs yapmakdan, teferru’âtına girmekden, kısımlara ayırmakdan sakınmak lâzımdır. Meselâ yed (el) lafzı geçince, elin kısımlarından olan el ayası, bilek ve kolu da berâber düşünmek, bunları elin icâblarından saymak câiz değildir. Parmak denildiğinde parmak ucu [boğum veyâ tırnakları] hâtıra getirmek aslâ câiz değildir. Her ne kadar meşhûr olan el, et, cism ve damardan ayrı tutulmasa da, bunların zikr edilmesi câiz değildir. Bundan dahâ sonra akla geleni, ziyâde etmektir. Meselâ el deyince, ayağı da düşünmek, gülmek veyâ göz deyince ağzı var bilmek, işitme ve görme deyince, gözün ve kulağın varlığını düşünmektir. Bunların hepsi muhaldir, yalandır ve ziyâdeliktir. Müşebbihe ve haşeviyye firkalarından olan ba’zı ahmaklar bu cesâreti gösterdikleri için bunları bildirdik.

V. (Cem’). Toplama yolu ile tasarrufda bulunmak: Farklı haberleri bir araya toplamaktır. Bu haberleri bir araya toplayıp başın isbâtı için bir bâb, elin isbâtı için bir bâb ve benzeri bâblar hâlinde bir kitâb hâzırlayan ve bu kitâbın adını (Sıfatlar kitâbı) koyan bir musannif, tevfiik-i ilâhîden uzaktır. Çünkü bu haberler, Resûlullahdan “sallallahü aleyhi ve sellem” ayrı ayrı vaktlerde, işitenlere doğru ma’nâlar anlatan, çeşidli ka-

rînelere dayanan farklı kelimelerdir. İnsanın yaratılması üzerine bir misâl verildiğinde, el, ayak, baş, ... gibi farklı uzvlar zihnde teşbîh uyandıran ve zâhirî kuvvetlendiren büyük karîneler hâlinde kulakda bir araya geldiğinde, zihnde insan şekli canlandırılır.

Resûlullah “sallallahü aleyhi ve sellem” acabâ niçin hakîkatin hilâfını vehm etdirecek şekilde söylemiştir diye bir sûâl akla gelebilir. Hattâ bu düşünce gitdikce büyür. Bir kelime, ihtimâle yol açar. Sonra aynı cinsden ikinci, üçüncü, dördüncü kelimeler arka arkaya bir araya gelir ve bütününe izâfetle ihtimâli kat kat artar. Bunun için iki, üç kişinin haber vermesiyle hâsıl olan zan, bir kişinin haber vermesiyle hâsıl olmaz. Hattâ tevâtür haberle hâsıl olan kat’î ilm, bir kişinin haberiyle hâsıl olmaz. Yine tek kişinin haberi ile hâsıl olmayan, tevâtürün ictimâi ile kat’î ilmden hâsıl olur. Bütün bunlar, haber verenlerin çok ve toplu olmasının netîcesidir. Çünkü insanda vicdânî kanâ’at hâsıl eden ihtimâl, her (adl) kimsenin sözüne ve netîceye te’sîr eden karînelerin kuvvetine bağlıdır. İhtimâl kesilir veyâ za’îflerse bu netîce doğmaz. Bunun için (cem’i müteferrikât), parçaların toplanması câiz değildir.

VI. (Tefrîk). Ayırma yolu ile tasarruf: Toplu hâlde zikr edilenleri birbirinden ayırmaktır. Ayrılmış olanlar toplanmadığı gibi, toplanmış olanların arası da ayrılmaz. Bir kelimededen evvel geçen veyâ ona eklenen her kelimenin esâs kelimenin ma’nâsının anlaşılmasında bir te’sîri vardır ve esâs kelimedeki za’îf ma’nâyı kuvvetlendirir. Birbirinden ayrıldığı takdirde, delâlete düşer. En’âm sûresi, onsekizinci âyet-i kerîmesinde meâlen, **(O kullarının fevkinde her dürlü tasarrufa sâhibdir)** buyurulmuştur ki, buna misâldir. Bir kimsenin “O fevkdir” demesinde bir **beis** yokdur. Çünkü kâhîrin fevkden önce zikr edilmesi, kâhîr ile makhûrun fevkiyyet üzerine fevkin delâletini gösterir. O da rütbe fevkiyyetidir. Kâhîr lafzı fevka delâletdir. Hattâ, “O kullarından başkası üzerine kâhîrdir” demek, (fevka gayrihi) câiz değildir. (Fevka ibâdihi) ya’nî kullarının fevkinde demek lâzımdır. Allahü teâlânın vâfında, “kullarının fevkindedir” diye zikr etmek, “efendilik üstünlüğü” ihtimâlini kuvvetlendirir. Zîrâ Zeyd Amrın fevkindedir demek, aralarında üstünlük ma’nâsındaki farklılığı açıklamadan önce söylemek yerinde olur. Efendilik-kölelik, tasarrufda gâlib olma, saltanât yolu ile nüfûz kullanma, babalık ve zevciyyet gibi üstünlüklerden, bırak avâmı, âlimler bile gâfildir. O hâlde cem’, tefrîk, te’vîl, tefsîr ve çeşidli tagyîrlerde tasarrufda bulunmak, avâma nasıl bırakılır? Bunun için, Selef-i sâlihîn bu inceliklerde çok titiz davrandılar. Vârid olan haberleri, vârid olduğu şekilde, aynı lafz üzere iktisâr edip, dondurdular. Hak da dedikleri gibidir. Doğrusu da onların gördüğüdür.

İhtiyât edilmesi lâzım gelen konuların en önemlisi, Allahü teâlânın zât ve sıfatlarında tasarrufudur. Dilin tutulması ve konuşulmamasına en çok lâayık olan, tehlikesi büyük olan şeylerdir. Küfrden büyük hangi tehlike vardır. [Ya’nî en büyük tehlike küfrdür.]

ALTINCI VAZİFE: KEFF

Allahü teâlânın sıfatlarından insanlara benzetme tehlikesi olanlar (el, ayak, yüz, istivâ, fevk, ...) hakkında konuşmamakdan başka, üzerinde düşünmekden keff etmek, kendini alıkoymaktır. Dili sül sormakdan, bu mevzu'da tasarruf etmekden tutmak vâcib olduğu gibi, bânını, kalbi de bu mevzu' ile meşgûl olmakdan geri çekmek vâcibdir. Bu, vazîfelerin en ağır ve en şiddetlisidir. Aynı zemânda vâcibdir. Âciz, kötürüm kimse-nin, her ne kadar tabî'ati denize dalıp, inci ve cevherleri çıkarma isteği olsa da, bunlara kavuşmakdan âciz olduğunu bilmekle berâber, cevherlerin güzelliğine kapılmadan, aczine bakmalı, tehlikelerini göz önünde tutarak denize dalmamalıdır. Ayrıca o cevherleri kaçmış bilmeli, ancak dünyâ ma'îşetindeki genişlik ve bolluğu kaçıracağını, hâlbuki bu cevherler olmadan da yaşanacağını düşünmelidir. Yok eğer cevherlere kavuşayım derken boğulur veyâ timsâhlara lokma olursa, asl olan hayâtını kaybetmiş olur.

Sül: Bir kimse, kalbini bu düşünceden geri çekemiyor ve kendisini, bu konuya muttali' olmakdan, incelemekden alıkoymıyorsa, bunun yolu nedir?

Cevâb: Bunun yolu, kendisini Allahü teâlâyâ ibâdetle, nemâzla, Kur'ân-ı kerîm okumakla ve zikr ile meşgûl etmektir. Bunları yapamazsa, lûgat, nahv, hat, tıb, fıkıh gibi, bu konularla münâsebeti olmayan ilmler ile meşgûl olmalıdır. Bunları da yapamazsa, çiftçilik, dokumacılık gibi bir san'at veyâ meslek ile meşgûl olmalıdır. Hattâ oyun ve eğlence ile meşgûl olmalıdır. Bunların hepsi, o uçsuz, bucaksız, derin, tehlikesi ve zararı büyük denize dalmaktan hayırlıdır. Avâmın beden ile alâkalı bir günâh ile meşgûl olması, belki de ma'rifetullahâ âid bir konuya dalmaktan dahâ az zararlı olur. Çünkü günâh işlemenin sonu nihâyet fıkı olur. Hâlbuki bu konulara dalmanın sonu şirkdir. Elbette Allahü teâlâ şirki afv etmez. Ama şirkden başkasını dilediği kimse için afv eder.

Sül: Avâmdan biri, dînî i'tikâdlarda nefsinin ancak delîllerle teskîn ediyorsa, delîlleri bildirmek câiz midir? Eğer câiz ise, o zemân bu konuda düşünmeğe ve incelemeğe ruhsat verilmiş olur. Bu durumda âmî, ya'nî âlim olmanın ile âlim arasında ne fark vardır?

Cevâb: Allahü teâlâyı tanımasına, birliğine, Resûlullahın sıdkına ve âhîret gününe âid olmak üzere dört konudaki delîlleri dinlemesine izn verilir. Ancak iki şartla:

1. Kur'ân-ı kerîmdeki delîllerden başka delîl getirmemek,
2. Ancak görünen, zâhirî ma'nâlar üzerinde durmak, mücâdele etmemek, sathî olarak tefekkür etmek. Çok geniş ve derin tefekkür etmemek. Bu bahsde çok derinliklere girmemek.

Avâmın dört konuda Kur'ân-ı kerîmden delîl dinlemesine izn veril-

mişdi. Bu dört konuya âid Kur’ân-ı kerîmdeki delîller:

1– Allahü teâlâyı tanımak hakkındaki delîller:

a) Yûnûs sûresi, otuzbirinci âyet-i kerîmesi. Bu âyet-i kerîmede meâlen, **(Ey habîbim, de ki: Sizlere gökden ve yerden kim rızık veriyor? Veyâ gözle ve kulaklara [onları yaratmağa] kim kâdir olabilir? Ölüden diriyi kim çıkarıyor, diriden ölüyü kim çıkarıyor? [Yaratma] işini kim idâre ediyor? [Onlara bu sualleri sorduğunda “bütün bunları] Allah [yapıyor]” diyecekler)** buyurulmaktadır.

b) Kaf sûresi, altıncı âyet-i kerîmeden onuncu âyet-i kerîmesine kadar. Bu âyet-i kerîmelerde meâlen, **(Üstlerindeki göğe bakmazlar mı ki, onu nasıl binâ etmiş ve nasıl donatmışız? Onda hiç bir çatlak yoktur. [Gök yükseltilmiş ve yıldızlarla donatılmışdır.] Yeryüzünü döşedik ve ona sâbit dağlar koyduk. Orada gönül açan her türden [bitkiler] yetiştirdik. Allaha yönelen her kula gönül gözünü açmak ve ibret vermek için [bütün bunları yaptık]. Gökden bereketli bir su indirdik. Onunla bağçeler ve biçilecek dâneler bitirdik. [Yağmurla bağçeleri ve ekinleri yetiştirdik.] Kula rızık olması için birbirine girmiş küme küme tomurcukları olan uzun boylu hurma ağaçları yetiştirdik)** buyurulmaktadır.

c) Abese sûresi, yirmidördüncü âyet-i kerîmeden otuzbirinci âyet-i kerîmesine kadar. Bu âyet-i kerîmelerde meâlen, **(İnsan, aldığı besinlere bir baksın! Biz suyu [gökden] bol bol nasıl boşalttık. Sonra toprağı bir yarışla nasıl yarıdık. Kendinize ve hayvanlarınıza bir besin ve fâide olması için [yeryüzünde] ekinler, üzüm bağları, yoncalar, zeytinler, hurmalar, iri ve sık ağaçlı bağçeler, meyveler ve çayırlar bitirdik)** buyurulmaktadır.

d) Nebe’ sûresi, altıncı âyet-i kerîmeden onaltıncı âyet-i kerîmeye kadar olan âyet-i kerîmeler. Bu âyet-i kerîmelerde meâlen, **(Yeryüzünü beşik, dağları direk kılmadık mı? Sizleri çift çift yaratdık. Uykunuzu bir dinlenme kıldık. Geceyi örtü olarak, gündüzü [ma’îşetinizi te’min etmeniz için] kazanma zemânı yaptık. Üstünüzde yedi kat sağlam gökyüzü binâ etdik. [Oraya] parlak kandiller asdık. Size tohumlar, bitkiler, ağaçları sarmaş dolaş olmuş bağlar ve bağçeler yetiştirmek için üst üste yığılıp sıkışan bulutlardan şarıl şarıl akan sular indirdik)** buyurulmaktadır.

(Cevâhir-ül Kur’ân) kitâbımızda buna benzer beşyüze yakın âyet-i kerîme topladık. İnsanlar, yaratıcı olan Allahü teâlânın celâl ve azametini kelâmcıların sözü ile değil, yukarıdaki âyet-i kerîmelerin delâleti ile bilmeleli lâzım gelir. Kelâmcılar şöyle diyorlar: Sıfatlar hâdisdir. Ya’nî sonradan yaratılmışdır. Cevherler de hâdis olan sıfatlardan hâlî olmadıkları için, onlar da hâdisdir. Sonra hâdis bir ihdâs ediciye muhtâcdır. Bu taksîmât, mukaddimeler ve bunların resmî delîllerle isbâtı, avâmın kalblerini karışdırmaktadır. Ama Kur’ân-ı kerîmde, ma’nâsı, maksadı kolayca anlaşılan zâhirî de-

liller onları iknâ' etdirir, nefislerini sâkin kılar ve kalblerinde kat'î i'tikâdları yerleşdirir.

2- Allahü teâlânın birliğine deliller: Avâmın iknâ' olacağı Kur'ân-ı kerîmdeki deliller şunlardır:

a) Enbiyâ sûresi, yirmiikinci âyet-i kerîmesi. Bu âyet-i kerîmede meâlen, **(Eğer gökde ve yerde ilâhlar olsaydı, yer ile gök [bunların nizâmı] kesinlikle bozulurdu)** buyurulmaktadır. Zîrâ bir işin idâresi için iki ve-yâ dahâ fazla idârecinin olması, o işin bozulmasına sebebedir.

b) İsrâ sûresi, kırkikinci âyet-i kerîmesi. Bu âyet-i kerîmede meâlen, **(De ki: Eğer dedikleri gibi Onunla [ya'nî Allahü teâlâ ile] birlikde başka ilâhlar da olsaydı, o takdîrde bu ilâhlar, Arşın sâhibi olan Allaha ulaşmak için çâreler arayacaklardı)** buyurulmaktadır.

c) Mü'minûn sûresi, doksanbirinci âyet-i kerîmesi. Bu âyet-i kerîmede meâlen, **(Allah evlâd edinmemiştir. Onunla berâber hiçbir ilâh da yoktur. Eğer olsaydı, her ilâh kendi yarattığını sevk-ü idâre eder. Bir gün mutlaka onlardan biri diğerine galebe çalardı)** buyurulmaktadır.

3- Resûlullahın "sallallahü aleyhi ve sellem" sıdkı ile alâkalı deliller:

a) İsrâ sûresi, seksensekizinci âyet-i kerîmesi. Bu âyet-i kerîmede meâlen, **(De ki: And olsun, bu Kur'ânın bir benzerini ortaya koymak üzere insanlar ve cinnîler bir araya gelseler, birbirlerine destek de olsalar, onun benzerini ortaya getiremezler)** buyurulmaktadır.

b) Yûnûs sûresi, otuzsekizinci âyet-i kerîmesi. Bu âyet-i kerîmede meâlen, **(... Onun benzeri bir sûre getirin)** buyurulmaktadır.

c) Hûd sûresi, onüçüncü âyet-i kerîmesi. Bu âyet-i kerîmede meâlen, **(Yoksa, "Onu [Kur'ânı] kendisi uydurdu"mu diyorlar? De ki: Eğer doğru [söylüyor] iseniz, Allahdan başka çağırabildiklerinizi [yardıma] çağırın da, siz de onun gibi uydurulmuş on sûre getirin)** buyurulmaktadır.

4- Âhıret günü ile alâkalı deliller:

a) Yasîn sûresinin yetmişsekiz ve yetmişdokuzuncu âyet-i kerîmelerinde meâlen, buyuruldu ki: **(Şu çürümüş, un olmuş kemikleri kim diriltecek, diyor. Sen de ona de ki: Yine onları evvelce yaratmış olan diriltecektir).**

b) Kıyâmet sûresinin otuzaltıncı âyet-i kerîmeden kırkikinci âyet-i kerîmeye kadar olan âyet-i kerîmelerde meâlen buyuruldu ki: **(İnsan kendisini başıboş bırakılmış mı sanıyor? O dahâ önce ileri fırlatılan bir parça meniden değil midir? Sonra kan pıhtısı oldu. İşte insanı bundan yarattı ve a'zâsını düzenledi. Ondan erkek, dişi çiftler yarattı. Bunları yapanın ölüyü diriltmeğe gücü yetmez mi?)**

c) Hac sûresi, beşinci ve altıncı âyet-i kerîmeleri. Bu âyet-i kerîmelerde meâlen buyuruldu ki: **(Ey insanlar! Eğer yeniden dirilmekten şübhede iseniz, şunu bilin ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra pıhtılaşmış kandan, sonra hilkatı belli belirsiz bir lokma et parçasından yaratdık. Sonra [kudretimizi] açıkca gösterelim diye dilediğimizi bir süreye kadar rahmlerde bekletiriz; sonra sizi bir bebek olarak dışarı çıkarırız. Sonra güçlü çağınıza ulaşmanız için [sizi büyütürüz]. İçinizden kimi vefât eder, yine içinizden kimi de ömrün en verimsiz çağına kadar götürülür; tâ ki her şeyi bilen bir kimse olduktan sonra bir şey bilmez hâle gelsin. Sen, yeryüzünü de kupkuru ve ölü bir hâlde görürsün; fakat biz, üzerine yağmur indirdiğimizde o, kıpırdanır, kabarrır ve her çeşidden iç açıcı bitkiler verir.)** ve **(Çünkü; Allah, hakkın tâ kendisidir. O, ölüleri diriltir; yine O, her şeye hakkıyla kâdirdir).**

Kur'ân-ı kerîmde buna benzer âyet-i kerîmeler çokdur. Bunun üzerine ziyâde etmeğe lüzûm yoktur.

Sûâl: Mütakellimînin [kelâmcıların] i'timâd ettikleri, dayandıkları ve nasıl delâlet ettiğini açıkladıkları delîller de işte bunlardır. Kelâmcıların delîllerinin avâma açıklanmasına mâni' olunuyor da, Kur'ân-ı kerîmdeki delîllerin açıklanmasına mâni' olunmamasının sebebi nedir? Hâlbuki bu delîllerin her biri akl ile bulunacak, dikkatli düşünerek idrâk olunacak şeylerdir. Eğer avâma inceleme, düşünme kapısı açılacaksa, şartsız olarak açılsın veyâ nazar ve istidlâl yolu baştan kapatılsın, onlar da delîllere dayanmadan taklîdcilik ile mükellef tutulsun, denilirse:

Cevâb: Delîller, avâmın gücünün dışında olan tedkîk ve tefekküre ihtiyâc olmasına ve açık olup re'y sâhibinin ilk bakışta hemen anlamasına göre ikiye ayrılır. Bütün insanlar açık olan delîlleri kolayca anlarlar ve bunlarda tehlike yoktur. Tedkîke ihtiyâcı olanlar ise, avâmın kapasitesi dışındadır. Kur'ân-ı kerîmdeki delîller gıdâ gibidir. Bu delîllerden herkes fâidelenir. Mütakellimînin [kelâmcıların] delîlleri ise, ilâc gibidir. Ba'zı insanlar fâide görür, çoğunluğu zarar görür. Dahâ doğrusu Kur'ân-ı kerîmin delîlleri su gibi olup, süt çocuğu da, kuvvetli insanlar da fâidelenir. Diğer delîller ise, kuvvetli kimselere ba'zan fâide veren yemek gibidir. Bununla ba'zı insanlar hastalanabilirler. Bu yemekden süt çocukları hiç fâidelenemezler. Bunun için diyoruz ki, Kur'ân-ı kerîmin delîllerini, sâdece açık kelâm gibi dinlemeli, sathî olarak münâzara müstesnâ, tartışmaya girmemeli, incelemeye, araştırma yapmağa lüzûm görmemelidir.

Herkes tarafından açıkca bilinmekdedir ki, bir şeyi ilk def'a yapan, onu tekrâr bir dahâ yapabilir. Nitekim Rûm sûresinin, yirmiyedinci âyet-i kerîmesinde meâlen, **(Önce mahlûkunu yaratıp, [ölümden] sonra bunu [yaratmağı] tekrarlayan Odur ki, bu Onun için pek kolaydır)** buyurulmaktadır. Bir evde iki idâreci olursa düzen bozulur. Nerede kaldı ki, bütün âlem iki idârecinin elinde bozulmasın.

Yaratan yaratdıklarını bilir. Nitekim Mülk sûresinin, ondördüncü âyet-i kerîmesinde meâlen, **(Hiç yaratan bilmez mi? O, en ince işleri görüp, bilmektedir ve her işden haberdârdır)** buyurulmaktadır.

Kur’ân-ı kerîmin delîlleri avâma, her canlı şeyi yaratdığı su mesâbesindedir. Ama kelâmcıların delîlleri avâmın zihninde istifhâm bırakan, araştırmaya gerektiren, şübhe ve tereddüde sevk eden şeylerdir. Sonra bunları hâl etmekle meşgûl olurlar. Bu da bid’atdır. Zararı, halkın çoğunda görülmektedir. Sakınılması lâzım olan bunlardır. İnsanların, kelâmcıların sözleriyle zarara düşdüğü görülmekte ve tecrîbe ile sâbit olmaktadır. Kelâmcıların sözlerinin yayılmadığı Eshâb-ı kirâm asrı olan birinci asrdan sonra, kelâm san’atı yayılmağa başladı. Kelâmcıların delîlleri ni ortaya koyduktan sonra şerhlerin yayılması, insanların gördüğü zararın delîlidir. Resûlullah “sallallahü aleyhi ve sellem” ve Eshâb-ı kirâm “aleyhimürrıdvân” taksîmât ve tedkîkâtta, huccet bulmakda, mütekellimlerin gitdiği yoldan gitmediler. Bu âcizlikden değildi. Bu yol fâideli bir yol olsa idi, bu mevzu’ üzerinde ferâiz mes’elelerinden dahâ çok durup, delîller kayd ederlerdi.

Sûâl: Eshâb-ı kirâm zemânında böyle bir ilme ihtiyâc az olduğundan, bu ilme meşgûl olmakdan kendilerini alıkoydular. Çünkü bid’atler, onlardan sonra zuhûr edince, sonra gelen âlimlerde bu ihtiyâc büyüdü. Kelâm ilmi bid’at hastalarına mahsûs bir ilâcdır. Eshâb-ı kirâm zemânında bid’at hastalığı az olduğundan, bu ilâcı bulmakda Eshâb-ı kirâmın yardımları az olmuştur.

Cevâb: İki cihetden cevâb verilir.

Birincisi, ferâiz [mîrâs taksîmi] mes’elelerinde, sâdece vâkî’ olan mîrâs hükmlerini açıklamakla kalmayıp, dünyâ durdukca ihtiyâc duyulacak, vâkî’ olabilecek bütün mes’eleleri vaz’ edip, çözümler getirdiler. İleride vâkî’ olması mümkün olan mes’eleleri vâkî’ olmadan önce tasnîf ve tertîb etdiler. Bu mes’elelere dalmakda zarar olmadığını ve hâdiselerin meydâna gelmesinden önce hükmünü beyân etmekde bir zarar olmadığını gördüler. Bid’atlerin yok edilmesine gayret göstermek ve nefslerden silmek dahâ önemlidir. Kelâm ilmini kendilerine san’at edinmediler. Çünkü ona dalmakla gelecek zarar, fâidesinden dahâ çokdur. Eğer onlar bu ilmden sakındırmasalardı, ona dalmanın yasak olduğunu anlatmasalardı, onlardan sonra gelenlerden bu işe dalanlar çok olurdu.

İkinci cevâb: Eshâb-ı kirâmın, yehûdî ve hıristiyanlara karşı, Muhammed aleyhisselâmın Peygamberliğinin isbâtında ve öldükden sonra dirilmenin isbâtında, inkâr edenlere karşı delîl getirmeğe ihtiyâcları vardı. Akâidin temel kâideleri olan Kur’ân-ı kerîmin delîlleri üzerine bir kâide ziyâde etmediler. Bunlarla iknâ’ olanı kabûl etdiler, iknâ’ olmayanları Kur’ân-ı kerîmin delîllerinin yayılmasından sonra, kılıç ve mızrak ile adâleti sağladılar.

Aklî mikyâsların vaz'ında ve mukaddimelerin tertîbinde mücâdele yollarının kayd edilmesi ve o yolların ve programların aşılmasında tehlikeye girmediler. Bunların hepsinin fitne eseri ve karışıklık kaynağı olduğunu bildikleri için, Kur'ân-ı kerîmin delîlleriyle iknâ' olmayanlar, ancak kılıç ve mızrak ile iknâ' edilebilir, dediler. Allahü teâlânın beyânından sonra beyân mı olur? Biz insâf ederek, hastalığın artması ile ilâca ihtiyâcın da artacağını inkâr etmiyoruz. Asr-ı se'âdetden sonra uzun yıllar geçmiş olmasının, problemlerin meydâna gelmesinde te'sîri vardır diyoruz.

Tedâvî için iki yol vardır:

Birinci yol: Delîl ve açıklamalara dalmaktır. Bu yolla bir kişi ıslâh olurken, iki kişi de ifsâd olur. Islâh olanlar akllı kimselerdir. İfsâd olan da eblehler, ahmaklardır. Zekî, akllı kimselerin az, ahmakların çok olduğu meydândadır. Bunun için çok olanlara yardım etmek evlâdır.

İkinci yol: Selef-i sâlihînin yoludur. İ'tikâda âid ince ve müteşâbih mes'elelerde sükût etmek, yorum yapmakdan el çekmek ve gerektiğinde kırbac, sopa ve kılıca başvurmadır. Buna az kimse kâni' olmasa da çoğunluk bu yol ile iknâ' olur. Bu yol ile iknâ' olmanın alâmeti şudur: Savaşlarda kâfir köle veyâ câriye esîr alınınca, kılıç gölgesi altında müslimân oldukları görülmektedir. Başda kerîh gördükleri bu teslîmiyyet hâli, zemânla, istiyerek kabûl etme hâlini alır. Başlangıçta şek, şübhe ve riya ile kabûl eder gördükleri müslimânlıkları, mütedeyyin kimseleri görerek, onlarla ünsiyet kurarak, Allahü teâlânın kelâmını işiterek, sâlihlerin yüzünü görerek ve haberlerini duyarak, kat'î i'tikâd hâlini alır. Onların tabî'atlerine uygun bu cins münâsebetler, mücâdele ederek, delîl getirerek yapılan münâsebetden dahâ te'sîrlidir. İki ilâcdan biri, bir kavme münâsib, diğer kavme münâsib değil ise, sayısı çok olan kavme en fâidelisinin tercîh edilmesi vâcib olur.

Kullarının sırlarına vâkîf, bâtınlarını en doğru ve en sâlih şekilde kat'î olarak bilen, habîr ve basîr olan Allahü teâlâ tarafından kendisine vahy olunan, keşfler verilen, Rûh-ül kuds [Cebrâîl aleyhisselâm] ile kuvvetlendirilmiş, kalblerin birinci tabîbi olan Peygamberimizin "sallallahü aleyhi ve sellem" mu'âsırlarının yolunda yürümek, muhakkak ki en evlâdır.

YEDİNCİ VAZİFE: TESLİM

Ma'rifet ehline ve açıklamalarına teslîm olmakdır. Avâmın, müteşâbih sözlerin iç ve dış ma'nâlarının kendisine kapalı, dürülmüş olduğuna inanması vâcibdir. Ancak bu ma'nâların Resûlullahdan "sallallahü aleyhi ve sellem", Ebû Bekr-i Sıddîkdan, Eshâb-ı kirâmın "aleyhimürrıdvân" büyüklerinden, velîlerden ve râsih ilmi âlimlerden gizli kalmadığına inanması lâzımdır. Bunun sebebi, avâmın kendi âcizliği ve ma'rifetinde kusûrlu olmasıdır. Kendisini başkası ile kıyâs etmesi uygun değildir. Melekler demircilerle kıyâs edilmez. Kocakarların çıkınlarında bulunmayan şeyle-

rin, Pâdişâhların hazînelerinde de olmaması lâzım gelmez. Ma'denler, altın, gümüş ve diğer cevherler olarak farklı farklı oldukları gibi, insanlar da farklı farklı yaratılmışlardır. Şekl, renk, özellik, nefâset bakımından altın ve gümüş ile diğer ma'denlerin arasında büyük farklılık vardır. İnsanların kalbleri de bunun gibi, ma'rifet cevherlerinin ma'denidir. Bir kısmı nübüvvet, vilâyet, ilm, ma'rifetullah ma'denidir. Bir kısmı da hayvânî şehvetler ve şeytânî ahlâklar ma'denidir. Hattâ insanlar farklı meslek ve san'at dallarında çalışmalarına rağmen, birisinin gösterdiği el becerisi ve san'atındaki mahâretini bir başkası, ömrünü o işi öğrenmeğe ve yapmağa harcasa bile, mâhir olanın, değil san'atındaki ustalık hâline, başlangıcındaki durumuna bile ulaşamaz.

(Ma'rifetullah), Allahü teâlâyı tanımak konusunda da insanlar birbirinden farklıdır. Bunu bir misâl ile açıklayalım: Bir kısım insanlar korkak ve âciz olup, denizin dalgalarının çarpışmalarına kıyıda bile bakamazlar. Bir kısmı da bunu yapar ama, denizin ayakda durabileceği sığ yerlerine bile giremezler. Bir kısmı da sığ yerde durur ama, yüzmesine güvenmediği için, ayağını yerden kesmeği göze alamaz. Bir kısmı da yüzmeyi bilmesine rağmen kıyıya yakın yerlerde yüzüp, tehlikeli ve boğulma ihtimâli olan yerlere açılmaz. Bir kısmı tehlikeli yerlere açılabilirdi hâlde, denizin dibindeki kıymetli şeyleri ve cevherleri almak için denize dalamaz. Ma'rifet denizi ve insanların bu ma'rifet denizine girmedeki farklılıkları da aynen bu misâldeki gibidir.

Sûâl: Ârifler, Allahü teâlâyı mükemmel şekilde tanıyıp, kendilerine gizli bir nokta kalmamak sûretiyle ihâta edebilirler mi, denilirse:

Cevâb: Hâyr, buna imkân yokdur. Biz bunu kat'î delîllerle **(El maksad-ul aksâ fi meânî esmâ-illâhil hüsnâ)** isimli kitâbımızda açıklamışdık ki, Allahü teâlânın zât ve sıfatlarının künhünü, hakikatini, mahlûkâtın ma'rifetleri ne kadar geniş ve ilmleri ne kadar derin ve çok olursa olsun, bilemezler, ancak kendisi bilir. Mahlûkâtın bu ilmi, Allahü teâlânın ilmi yanında pek azdır. Nitekim İsrâ sûresi, seksenbeşinci âyet-i kerîmesinde meâlen, **(Size ancak az bir ilm verilmiştir)** buyurulmaktadır. Fekat bilinmesi gerekir ki, Allahü teâlâ, varlıkta olan herşeyi kaplamıştır. Zîrâ varlıkta olan Allahü teâlâ ve Onun fi'lleridir. Her şey Allahü teâlânın huzûrundadır. Nitekim bir ordugâhda en yüksek kumândanından en küçük rütbelisi bekçi ve nöbetciye kadar hepsi, sultânın ma'iyetinde ve emre hâzır durumdadırlar.

İlâhî huzûrun anlaşılabilmesi için, sultânlık dîvânını misâl veriyorum. Nasıl ki, sultânın, ülkesinde bir serâyı ve bu serâyın avlusunda geniş bir meydânı ve o meydânın bir atabesi [umûmî girişi] vardır. Sultânın teba'ası burada toplanır. Dahâ ileri gidemezler ve meydânın diğer taraflarına geçemezler. Sonra ülkenin havâssına, atabeyi geçme ve meydâna girip, pâdişâha yakınlık ve uzaklığın derecelerine göre makâmlarına uygun yerlerde oturma ve gezme izni verilir. Sultânın husûsî serâyına ancak vezîr girebilir. Sultân o vezîre memleketin gizli işlerinden istediğini anlatır.

Kendisinde kalmasını uygun gördüğü bilgileri vezîre vermez.

Bu misâlden, kulların, Allahü teâlânın dîvânında yakınlık ve uzaklık-
da farklı derecelerde oldukları anlaşılmaktadır. Meydânın sonundaki
atabe [umûmî giriş] denilen yer, bütün avâmın duracağı yerdir. Burayı geç-
meğe izn yokdur. Sınırı geçenler azarlanır ve men' olunurlar.

Ârifler ise, atabeyi geçip, meydâna girerler. Bunlar her ne kadar ata-
bede bulunan avâmdan mevki' olarak ileride iseler de, uzaklık ve yakın-
lık derecelerine göre farklı mevki'leri olup, farklı sâhalarda dolaşırlar.

Fekat kudsî makâm-ı ilâhî, âriflerin erişemeyeceği ve bakanın göz-
lerinin ulaşamayacağı derecede yüksektir. Hattâ küçük büyük o yüksek
makâma hiç kimse bir an bile bakamaz. Ancak hayret ve dehşetden
göz hiç bir şey görmeden, âciz ve bitkin olarak bakmağı bırakır ve kapa-
nır.

İşte avâma vâcib olan, etrâflı ve mufasssal şeklide ihâta edemeyece-
ği ma'rifetullahı, Rabbânî huzûru, dîvân misâli ile bu kadarcık olsun bil-
mek ve kısaca îmân etmektir.

Hülâsâ, bana sormuş olduğun müteşâbih haberler hakkında avâ-
mın yapacağı yedi vazîfe, buraya kadar anlatdıklarımızdır. Bunlar da se-
lef mezhebinin hakîkatidir.

Şimdi de bu selef mezhebinin hak olduğunu gösteren delîlleri ge-
tirelim.

İKİNCİ BÖLÜM

SELEF İ'TİKÂDININ İSBÂTI:

Selef mezhebinin hak olması husûsunda aklî ve naklî olmak üzere
iki dürlü delîl vardır.

A- AKLÎ DELÎL:

Bu da iki nev'dir. İcmâlî ve tafsîlî.

a) İcmâlî delîl: Her selîm akl sâhibinin kabûl ettiği üzere, selef mez-
hebinin hak olması dört esâs üzere meydâna çıkar.

Birinci esâs: Âhiretde kulların en iyi âkıbete erişmeleri için hâlle-
rinin islâhını en iyi bilen Resûlullahdır "sallallahü aleyhi ve sellem". Çün-
ki âhiretde fâide ve zarar verecek şeyleri, tabîbin bildiği gibi tecrîbe ile bil-
meğe imkân yokdur. Zîrâ tecrîbî ilmler, tekrâr tekrâr gözlenerek kazanı-
lır. Âhiretten dünyâyâ kim çıkıp geldi de, o âlemde gördüğü ve anladığı
fâideli ve zararlı şeyleri bize haber verdi? Bunlar akl ile anlaşılamaz.
Çünkü akıllar, âhiret âlemini idrâkden âcizdir. Akıllı olanların hepsi, aklın,
öldükden sonrası için yol gösteremediğini, günâhların nasıl bir zarar, tâ'at-
lerin ne şekilde fâide vereceğini anlıyamadığını, bilhâssa şerî'atlerde vâ-

rid olan sınırlı ve tafsîlâtı haberleri anlıyamadığını, i'tirâf etmişlerdir. Ak-lî sebeblerle bilinmesi mümkün olmayan hâdiseleri, mâzîde ve istikbâlde olacak gaybî işleri, ancak aklın ötesindeki bir kuvvet olan nübüvvet nû-ru ile idrâk olunduğunu bütün akl sâhibleri ikrâr etmişlerdir.

Bizden önce geçmiş olan ümmetler ve hikmet sâhibleri bunda müttefikdirler. Nerede kaldı ki, ilmlerini nübüvvet nûrundan alan ve bu kay-nakdan başka her kaynağı kusûrlu gören velî ve râsih ilimli âlimler ikrâr et-mesin.

İkinci esâs: Resûlullah “sallallahü aleyhi ve sellem” kulların dün-yâda ve âhiretdeki salâhı için kendisine vahy olunan her şeyi bildirmiş, hiç birini saklamamış, halkdan gizli, kapalı bırakmamıştır. Çünkü kendisi bunun için gönderilmiş ve bunun için âlemlere rahmet olmuştur. Halka teblîgde hiçbir töhmet altında kalmamıştır. Hâl ve hayâtının bütün karî-neleri bu hakîkatı bildirmekde ve insanda zarûrî bir bilgi hâsıl etmekde-dir. Bu karîneler:

1– Halkın ahvâlini ıslâha olan hırsı,

2– Halkı dünyâ ve âhiret se'âdetine irşâd etmekdeki aşkı,

3– Halkı Cennete ve Allahü teâlânın rızâsına yaklaştıran şeylerden hiç birini terk etmeden, onlara yol göstermesi, bunları emr etmesi ve teş-vîkde bulunması,

4– Cehenneme götürecek ve Allahü teâlânın gadabına sebep ola-cak şeylerden sakındırması ve onları bu işleri yapmakdan nehy etmesidir.

Bütün bunlara ilm ve amelde riâyet edilir.

Üçüncü esâs: Resûlullahın “sallallahü aleyhi ve sellem” sözlerini en iyi anlayan, hakîkatine ve inceliklerine en iyi vâkîf olan, içindeki sırları en iyi idrâk eden, vahyi ve tenzîli müşâhede eden, muâsırı olan, sohbetin-de bulunan, hattâ gece-gündüz ondan ayrılmayan, sözlerinin ma'nâları-nı anlamak, o sözlerle amel etmek ve kendilerinden sonrakilere nakl et-mek için ve sözlerini dinlemek, anlamak, hıfz etmek ve yaymak için kol-larını sıvayan Eshâb-ı kirâmdır. Resûlullah “sallallahü aleyhi ve sellem” Es-hâbını, sözlerini dinlemeğe, anlamağa, ezberleyip yaymağa teşvîk etmiş-dir. Bu husûsda, **(Benim sözümü işitip kavrayan, işitdiği gibi edâ eden kimseyi Allahü teâlâ ni'metlendirsin)** buyurmuştur.

Resûlullahın “sallallahü aleyhi ve sellem” Eshâbından dînin emrle-rini gizlemekle ithâm eden birinin olduğunu bir bilseydim. Hâşâ! Nü-büvvet makâmı bundan münezzehdir. Veyâ Eshâb-ı kirâm Resûlullahın kelâmını anlamamakla ve maksadını idrâk etmemekle ithâm olunur mu? Ve anladıktan sonra onu gizlemekle ve sır olarak tutmakla ithâm olunur mu? Veyâ onlar, Resûlullahın emr ve nehylerini anlayıp, mükellef olduk-larını bildikleri hâlde, kibr sebebiyle Ona muhâlefet ve amel yönünden Re-sûlullahı inâd etmekle ithâm olunurlar mı? Bu ithâmlar akllı bir kimsenin

aklının alamayacağı şeylerdir.

Dördüncü esâs: Eshâb-ı kirâm “aleyhimürrıdvân” kendi zemânlarında, ömrlerinin sonuna kadar halkı bu gibi işlerde [müteşâbih sözlerde] araştırmaya, inceleme yapmağa, te’vîle, tefsîre kalkışmalarına izin vermediler. Hattâ bu mevzu’lara dalanları, bu gibi şeylerden süâl soranları, dahâ sonra anlatırım diyenleri azarlamışlardır.

Eshâb-ı kirâm, müteşâbih sözler hakkında konuşmağı, araştırmayı, dînî hükümlerin anlaşılmasında yardımcı olacağını düşünselelerdi, elbette gece-gündüz kendilerini bu işe verirlerdi. Âilelerini, çocuklarını da teşvîk ederlerdi. Bu mevzu’daki esâsları te’sîs edip, kanûnlarını açıklamak için, ferâiz ve mîrâs taksîmi ile alâkalı konularda koydukları kâidelerin hâzırlanmasında kolları sıgadıklarından dahâ fazla kollarını sıgarlar, ya’nî çok çalışırlardı.

Kesin olarak bilmeliyiz ki, bu dört esâsdan anlaşıldığı üzere, hak olan, Eshâb-ı kirâm ve tâbî’înin “radıyallahü anhüm ecma’în” dedikleri, doğru olan yine onların görüş ve fikrleridir. Özellikle Resûlullah “sallallahü aleyhi ve sellem” onları medh etmektedir:

(İnsanların en hayrlısı benim zemânımda bulunanlardır. Sonra bunların arkasından gelenler, sonra bunların arkasından gelenlerdir) ve (Ümmetim yetmiş kûsûr fırkaya ayrılacaktır. İçlerinden biri kurtulacaktır) buyurmuşdur. Onlar kimlerdir? diye sorduklarında, **(Ehl-i sünnet vel-cemâ’at)** buyurmuşlardır. Ehl-i sünnet ve cemâ’at nedir, diye sorduklarında, **(Şimdi Benim ve Eshâbımın yolunda olanlardır)** buyurmuşlardır.

b) Tafsîlî Delîl: Dahâ önce, hak olan selefin mezhebidir demişdik. Müteşâbih haberlerin zâhirî ma’nâlarında avâmı yedi vazîfe ile vazîfelen-diren selef mezhebidir. Her vazîfenin hak olduğuna delîl olan burhânını da birlikde zikr etmişdik.

Keşki bilseydim muhalefet eden [bu yedi sözden] hangi sözümüze muhâlefet ediyor?

Avâmın üzerine vâcib olan, Allahü teâlâyı teşbîhden ve cismlere ben-zetmekden münezze kılmağıdır şeklinde olan birinci sözümüze mi?

Veyâ avâm üzerine vâcib olan, Peygamber efendimizin murâd et-diğı ma’nâda kavî-i şerîflerine îmân edip, tasdîk etmektir şeklindeki ikinci sözümüze mi?

Veyâ avâm üzerine vâcib olan, müteşâbih ma’nâların hakîkatini idrâkden aczini i’tirâf etmektir şeklindeki üçüncü sözümüze mi?

Veyâ avâm üzerine vâcib olan, müteşâbihât hakkında süâl sor-makdan ve tâkatinin ötesinde olan şeylere dalmamaktır şeklindeki dör-düncü sözümüze mi?

Veyâ avâm üzerine vâcib olan, zâhirî ma'nâları, ziyâde, noksan, cem' ve tefrîk yaparak değişdirmekten dilini tutmaktır, şeklindeki beşinci sözümüze mi?

Veyâ avâm üzerine vâcib olan, kalbini Allahü teâlânın zikrinden ve aczi ile birlikde Allahü teâlâyı düşünmekten geri durmaktır, çekinmek- dir şeklindeki altıncı sözümüze mi? Zîrâ onlara, **“Hâlıkı değil, mahlûk- ları düşününüz”** denilmişdi.

Veyâ avâm üzerine vâcib olan, Peygamberler, velîler, râsih ilmi âlim- ler gibi ma'rifet ehline teslîm olmaktır, şeklindeki yedinci sözümüze mi?

Bunlar öyle işlerdir ki, beyânları burhânlarıdır. Hiç bir temyîz ehli onu inkâr edemez. Nerede kaldı ki, âlimler ve akl sâhibleri onu inkâr etsinler. Çünkü bunlar aklî delîllerdir.

B- NAKLÎ BURHÂNLAR:

Selef mezhebinin hak olduğu delîller ile sâbitdir. Bunun aksi bid'at- dir. Bid'at de kötlenmişdir, sapıklıktır. Avâmın te'vîli ve âlimlerin avâm ile birlikde te'vîle dalmaları çirkin bid'atdır ve sapıklıktır. Bid'atin tersi ya'nî te'vîl yapmaktan çekinmek (keff) de medh edilmiş bir sünnetdir. (Sünnet-i mahmdedir)

Burada üç esâs vardır:

1- Müteşâbih haberlerin ma'nâ ve hakîkatını araşdırmak, soruşdur- mak bid'atdır.

2- Her bid'at mezmmdur, çirkindir.

3- Bid'at kötü ise, tersi, eskiden beri yerleşmiş, beğenilen sünnet- dir.

Bu üç esâsdan herhangi bir şey hakkında tartışmak, münâkaşa et- mek mümkün değildir. Bunun kabl, selef mezhebinin hak olduğunu gs- terir.

Sâl: Bid'ati çirkin kabûl etmeyen veyâ araşdırma ve soruşdurma- yı bid'at kabûl etmeyen kimseye nasıl cevâb verirsiniz? Yukarıdaki esâs- lardan üçüncüsü, açık olduğu için, tartışma yapılmaz ise de, birinci ve ikin- ci esâslarda münâkaşa mmkndir.

Cevâb: Bid'atin çirkin olduğu hakkındaki birinci esâs üzerine delîl, b- tn ümmetin bid'atin kötü olduğunda, bid'at sâhibini zecr etmekde ve bid'at sâhibi olarak tanınan kimseyi ayblamakda müttefik olmalarıdır. Bu, şerî'atde, zanna mahâl olmadan, zarûrî olarak bilinmekdedir. Resûlullahın “sallallahü aleyhi ve sellem” bid'ati kötülemesi, tevâtür ile bildirilmişdir. Bu haberler her ne kadar ayrı ayrı tek başına bir şahsa isnâd olursa da, top- lamı i'tibârı ile insanda kat'î bir kanâ'at hâsıl edecek kuvvetdedir.

Meselâ, hazret-i Alînin “radiyallahü anh” şecâ'ati, Hâtem-i tâînin c-

merdliği, Resûlullahın Âişe vâlidemizi sevmesi ve bunun benzerleri bir kişinin haber vermesiyledir. Ancak bunların tek başına verdiği haberler, tevâtür hükmüne dâhil olmasa da, çoklukda bir dereceye ulaştı ki, nakl edenlerin hiç birine yalan isnâdı mümkün değildir. Bu haberlerin bir araya getirilmesi hâlinde kat'î bir bilgi ifâde eder.

Böyle hadîs-i şerîflere bir kaç misâl verelim:

1– (Benden sonra benim ve râşid halîfelerimin yolunda gidiniz. Bu yolu azı dişlerinize bir şeyi tutar gibi tutunuz. Sonradan çıkarılmış şeylerden uzak kalınız. Çünkü sonradan ihdâs edilen her şey bid'atdır. Her bid'at dalâletdir. Dalâlete düşen de Cehennemdedir).

2– (Bana ve Eshâbıma uyunuz! Bid'at çıkarmayınız. Sizden öncekiler dinde bid'at ihdâs etdikleri, Peygamberlerinin sünnetlerini terk edip, kendi görüşlerine uydukları için helâk olmuşlardır. Bu sebeble hem kendileri doğru yoldan sapmışlar, hem de başkalarını sapdırmışlardır).

3– (Bir bid'at sâhibinin ölümü ile islâma feth [kapısı] açılır).

4– (Bid'at sâhibine saygı gösteren, islâm dînini yıkmağa yardım etmiş olur).

5– (Allah rızâsı için bir bid'at sâhibinden yüz çevirenin kalbini Allahü teâlâ emniyyet ve îmân ile doldurur. Bir bid'at sâhibini azarlayanı Allahü teâlâ yüz derece yükseltir. Bir bid'at sâhibine selâm veren, onu güler yüzle karşılayan, Muhammed aleyhissalâtü vesselâma nâzil olanı küçümsemiş olur).

6– (Allahü teâlâ bid'at sâhibinin orucunu, nemâzını, zekâtını, haccını, umresini, cihâdını, sarf ve adlini kabûl etmez. Okun yaydan çıktığı ve kılın hamurdan çıktığı gibi, kolayca islâmdan çıkar).

Bu ve benzeri çok sayıda hadîs-i şerîf, bid'atin kötü olduğuna zarûrî bir ilm hâsıl eder.

Sûâl: Bid'atin kötü olduğunu bu açıklamalarla kabûl etdik. Fekat ikinci esâsda bildirilen, “her bid'at kötüdür” sözüne delîl nedir? Çünkü bid'at, sonradan ortaya çıkan her şeyden ibâretedir. O hâlde imâm-ı Şâfi'î “radıyallahü anh” niçin “Terâvîhi cemâ'atle kılmak bid'atdır, ama bid'at-i hasenedir” demiştir?

Fakîhlerin, fıkhnın teferruâtına dalmaları ve teferruât hakkında mü-nâzara yapmaları, ayrıca mücâdele ve ilzâm fenninden olan nakz, kesr, va'z ve terkîbin fesâdı ve benzerlerini ortaya çıkarmaları, bütün bunlar bid'at değil midir? Sahâbe-i kirâmdan bunun gibi şeyler bildirilmemiştir. Bunlar, çirkin bid'atlerin sünnet-i me'sûreyi kaldırmadığına delîldir. Elbette bunların sâbit olan sünneti kaldırdığını kabûl etmeyiz, ama bunlar sonradan ihdâs edilmişler, ortaya çıkarılmışlardır.

Eshâb-ı kirâm ve tâbî'în gibi bu ümmetin evvel gelenleri, ya dâha mühim işlerle meşgûl olduklarından veyâ birinci asrda kalbleri şek ve te-reddüdlerden selâmetde olup, ihtiyâc duymadıklarından, sonradan ihdâs edilen bu konulara dalmadılar. Sonradan ortaya çıkan şahsî görüş ve bid'atleri iptâl etmek, bu da'vâda olanları susdurmak için, sonra gelen âlimler bu konuya dalma ihtiyâc duymuşlardır.

Cevâb: Mezmûm olan bid'atin kadîm olan bir sünneti kaldırmadığına dâir söyledikleriniz doğrudur. Fekat, sonradan çıkarılanlar, Resûlullah sünnetinden ve Eshâbın tuttukları yoldan farklı oldukları için bid'at-dır. Zîrâ Eshâb-ı kirâmın sünneti bu konulara dalmağa mâni' olmak, sü-âl soranı azarlamak ve bu mes'elelerden süâl kapısını açanı şiddetle te'dîb ve men' etmekdi. Avâmı, aralarında şâyi' ve mütevâtir olmayan şey-lerde, müşkillere düşürmekden çekinirlerdi.

Tâbî'înden eser nakl edenlerce, Sahâbeden tevâtür ile nakl edilen münferid haberler sıhhat bulmuştur. Selefin hâl ve hareketleri, şek ve şübhenin yol bulmadığı delîllerdir. Nitekim onların ferâiz mes'elelerine dalmaları, fikhî vak'alar hakkındaki meşveretleri, tevâtür hâlini almıştır. Şübhenin yol bulmadığı münferid haberlerin toplanmasıyla bir ilm hâsıl oldu. Nitekim hazret-i Ömer "radiyallahü anh" iki müteşâbih âyetin ma'nâsını so-ran bir kimseye kamçısını kaldırmıştır. Yine hazret-i Ömer "radiyallahü anh" halîfe iken, "Kur'ân-ı kerîm mahlûk mudur, değil midir" diye soran bir kim-seyi, teaccüb ederek elinden tutup, ilm kapısı olan hazret-i Alîye "radiyal-lahü anh" götürdü ve yâ Ebel Hasen! Dinle bak! Bu adam ne diyor, dedi.

Hazret-i Alî, ne diyor, ey Emîr-el-mü'minîn! dedi. Adam, kendisine Kur'ân-ı kerîmin mahlûk olup olmadığını sordum, dedi. Hazret-i Alînin "ra-di-yallahü anh" bu soruya çok canı sıkıldı. Başını eğdi, düşünceye daldı. Sonra başını kaldırdı ve:

— Âhır zemânda bu sözden çok konuşulacaktır. Eğer ben senin gi-bi bunun vâlîsi olmuş olsaydım, elbette boynunu vururdum, dedi.

Bu hâdiseyi Ahmed bin Hanbel "rahimehullah" Ebû Hüreyreden "radiyallahü anh" rivâyet etmiştir. Bu söz, hazret-i Alînin, hazret-i Ömer ve Ebû Hüreyrenin "radiyallahü anhüm" yanında iken söylediği sözdür. Bu süâl ne hazret-i Ömer, ne hazret-i Alî ve ne de bu haberin ulaştığı her hangi bir Sahâbî hiç bir cevâb vermemişlerdir. Hazret-i Alî "radiyallahü anh" bu süâlin dînî bir mes'ele ve Allahü teâlânın kelâmındaki hükmleri öğren-mek, bilmek olmadığını anlamıştır. Süâli soranın, emr ve yasaklara âid hükmlerin delîlleri ondan alınan, Resûl aleyhisselâmın sıdkına delâlet eden mu'cize olan Kur'ân-ı kerîmin sıfatını bilmeği istemediğini bilmiştir. Bu süâli sorana Alî "radiyallahü anh" bu kadar şiddet gösterdiğini açık-lıyalım:

Hazret-i Alînin "radiyallahü anh" firâsetine, ileri görüşlü olmasına bir bak ki, bu süâlin ileride fitneye yol açacağını önceden anladı. Kur'ân-ı ke-rîmin mahlûk olup olmama mes'elesinin fitne zemânı olan âhır zemânda

yayılacağını, Resûlullahın “sallallahü aleyhi ve sellem” işaret buyurmalarından anlamışdı. Bunun için, hazret-i Alî “radiyallahü anh”, “Ben vâî olsaydım onun boynunu vururdum” şeklinde şiddetli bir ifâde kullanmışdır.

Vahye ve Kur’ân-ı kerîmin indirilişine şâhid olup, dînin sırlarına ve hakîkatine muttali’ olan ve haklarında Resûlullahın “sallallahü aleyhi ve sellem”, **(Ben Peygamber olarak gönderilmemiş olsaydım, Ömer Peygamber olarak gönderilirdi)** ve **(Ben ilmin şehriyim, Alî kapısıdır)** buyurduğu zâtlar bu gibi sûâl soranları azarladı. Sonra gelen kelâm ve mücâdele düşkünleri, haklarında **(Uhud dağı kadar altın sadaka verseler de, onlardan birinin bir mûd sadaka sevâbına, hattâ yarısına ulaşamazlar)** buyurulan Eshâb-ı kirâmın, “Hak ve doğru olan, böyle sûâlleri kabûl edip gerekli cevâbı vermeleri ve münâkaşa kapısını açmaları gerekirdi. Soran haklı idi. Hazret-i Ömer ve Alî “radiyallahü anhümâ” bâtil üzere idiler” demektedirler.

Heyhât, demircileri meleklerle kıyâsa kalkışan, kelâm ve mücâdele düşkünlerini hulefâ-i râşidîne ve selef-i sâlihîne tercîh edenler, tahsîlden [ilmeden] ne kadar uzak, dinden ne kadar mahrûm kimselerdir. Böylece bu bid’atin, selefin sünnetine muhâlif olduğu kat’î olarak ortaya çıkmaktadır. Fakîhlerin fıkhnın teferru’âtı ve tafsîlâtına dalmaları gibi değildir. Bu konuya dalanları men’ etdikleri görülmemiştir. Hattâ ferâiz mes’eleleri üzerinde dikkatle durmuşlardır. Fıkhnın derinliklerine dalmanın câiz olduğunu anladık. Fekat mücâdele ilmindeki bid’atler tahsîl ehli yanında kötü bid’atdır. Bunun kötülüğünü **(İhyâ-ül ülûm)** kitâbımızın (akâid) kısmında bildirdik.

Sonra gelen âlimlerin münâzara ve münâkaşalarından maksad, şer’i şerîfin kaynaklarından araştırp almağa yardım ise ve ahkâmı bilmek, anlamak ise, bu selefin sünnetine uygundur. Zîrâ onlar ferâiz ile alâkalı dede mes’elesinde; ana, zevc ve babanın mîrâsında ve benzeri fıkhnın mes’elelerinde meşveret ve münâzara etdikleri nakl edilmiştir. [Dede ile ana-baba bir veyâ baba bir kardeşin bir arada olması hâlinde hisseleri nass olarak açıklanmamıştır. Hattâ İbni Mes’ûd “radiyallahü anh”, “Müşkillerinizi bizden sorun, fekat dede mes’elesini sormayın buyurmuştur. Ömer bin Hattâb “radiyallahü anh”, “Dede ile kardeşin bir arada olması hâlinde, mîrâs için hükm vermekde en cesûr olanınız, Cehenneme karşı en cesâretli olanınızdır” buyurmuştur. Alî bin Ebî Tâlib “radiyallahü anh”, “Cehenneme girmek kimi sevindirirse, dede ile kardeş arasında [mîrâs için] hükm versin” buyurmuştur.

Ebû Bekr, Abdûllah bin Abbâs, Abdûllah bin Ömer ve Eshâb-ı kirâmın “aleyhimürrıdvân” bir kısmı, kardeşler, dede ile birlikde olunca, mîrâs alamaz demişlerdir. İmâm-ı a’zamın ictihâdı da böyledir.

Eshâb-ı kirâmın ve tâbi’înin çoğu ve hakkında **(Ferâizi en iyi bileniniz Zeyddir)** buyurulan Zeyd bin Sâbit “radiyallahü anh” da, “Kardeşler dede ile birlikde olunca, mîrâs alırlar. Ancak dede, malın üçde birinden veyâ muhâsemeden hangisi çok ise onu alır” buyurmuşlardır. İmâm-ı Mâlik, imâm-ı Şâfi’î, imâm-ı Ahmed bin Hanbel ile Ebû Yûsûf ve imâm-ı Muhammedin ictihâdları da böyledir.

Meselâ, dede ile bir kardeş kalmış ise, dede üçde birini alıp, kardeş üçde ikisini almaz. Muhâseme yapılarak yarı yarıya bölüşülür. Dede ile iki kardeş olunca, dedenin üçde birini alması ile muhâseme [bölüşme] aynı olacağından, her biri üçde bir alır. Dede ile birlikde üç veyâ dahâ fazla kardeş varsa, dede üçde bir alıp, gerisini kardeşler aralarında bölüşürler.

Anne, baba, zevc bir arada olduğunda, Eshâb-ı kirâm arasında mîrâs husûsunda iki görüş vardır.

1. Abdüllaḥ bin Abbâs “radiyallahü anhümâ”, anne bütün maldan üçde bir alır demiştir. Zevc malın yarısını, baba da kalanı aldığına göre, taksîmât şöyle olur.

Baba	Anne (Sülüs)	Zevc (nisf)	Mes'ele
1	2	3	6

2. Zeyd bin Sâbit “radiyallahü anhümâ”, zevc mîrâsın yarısını, anne geri kalanın üçde birini, baba da kalanı alır diye ictihâd etmiştir. Buna göre taksîmât şöyle olur:

Baba	Anne (Sülüs)	Zevc (nisf)	Mes'ele
2	1	3	6

Eshâb-ı kirâmın çoğunun görüşü de böyle olup, fetvâ da bunun üzerine verilmiştir.]

Evet, eğer maksadları doğru olmak üzere, tenbîh için, lafz ve ibâre üretmelerinin bir zararı yoktur. Hattâ bu ibâreleri alıp, kullanmaları mu bâhıdır.

Eğer münâzaradan maksadları kötü olup, bildirmek değil, susdurmak ve yol göstermek değil de, mağlûb etmek için ise, sünnet-i me'sûrenin hilâfına bir bid'atdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Müteşâbih sözler hakkında çeşidli ve fâideli beş fasl:

BİRİNCİ FASL:

Sûâl: Resûlullahın “sallallahü aleyhi ve sellem” başka bir kelime kullanma imkânı var iken, murâd olunmayan başka bir ma'nâyı da akla getiren (vehm etdiren) kelimeler kullanması nedendir?

Bu kelimelerin teşbîhe [benzetmeğe] yol açacağını, halkı yanlış yola götürüp, Allahü teâlânın zâtı ve sıfatları hakkında onları bâtil i'tikâda sevk edeceğini bilmiyor mu idi? Hâşâ, nübüvvet makâmı bu bilgilerden gizli kalmaz. Veyâ Peygamber efendimiz biliyordu da, câhillerin bilmemelerine, sapıkların sapıtmalarına önem vermedi mi?

Bu ihtimâl dahâ uzak ve dahâ çirkindir. Çünkü Peygamberimiz her şeyi açıklayıcı olarak gönderilmiştir. Gizleyici, kapalı bırakıcı olarak gönderilmemiştir. İşte bu tereddüdler, kapalı ve anlaşılması zor olan şeyler

kalblerde müşkiller meydâna getirir, hattâ halkı ba'zı kötü i'tikâdlara çeker. Meselâ bu kötü inançlı kimseler derler ki: Eğer Peygamber olsaydı, Allahü teâlâyı hakkı ile bilir, tanırdı. Onu tanıdığı takdîrde de Onun zât ve sıfatları hakkında, muhâl olan şeylerle vasflandırmazdı.

Bir diğer tâife de kelimenin zâhirine, görünen ma'nâsına meyl etdiler. "Eğer hak ve doğru olmasaydı, Peygamber efendimiz böyle söylemez, başka ma'nâya gelmeyen kelime kullanırdı veyâ vehmi izâle edecek karîneler kullanırdı."

Şimdi bu büyük müşkilin çözüm yolu nedir?

Cevâb: Bu müşkiller basîret ehli tarafından çözülmüşdür. Bu bir kaç ma'nâya gelen müteşâbih kelimeleri Peygamber efendimiz bir def'ada bir araya toplayıp zikr etmemişdir. Bunları toplayan Müşebbihe fırkasıdır. [Hâlıkı mahlûka benzeten, sapık i'tikâdlı bir fırkadır.] Bir araya getirilen toplu hâldeki, vehme ve telbîse götüren lafzların fehmler üzerindeki te'sîri, farklı zemânlarda söylenen âhâd, tek sahâbînin bildirdiği haberlerden daha te'sîrli olduğunu beyân etmişdik. Ancak, Resûlullah efendimiz bu lafzları bütün ömründe ve ayrı ayrı zemânlarda söylemiştir. Kur'ân-ı kerîmde ve mütevâtir haberlerde olan müteşâbih lafzlar çok az sayıdadır. Hattâ onlara sahîh haberlerdeki müteşâbih lafzlar da eklense sayı yine azdır. Ancak i'timâda şâyân olmayan şâz ve za'îf haberlerin çoğalmasıyla müteşâbih kelimeler çoğalmıştır. Sonra mütevâtir hadîs-i şerîfler âdil kimseler tarafından nakl edilmiş ise, bunlardaki müteşâbih lafzlar bir kaç kelimedir. Resûlullah "sallallahü aleyhi ve sellem" bu kelimeleri, teşbîh uyandırmağı giderecek olan karîne ve işâretlerle kullanmıştır. Bunu, meclis-i şerîflerinde hâzır olup, müşâhede edenler idrâk etmişlerdir. Bu lafzlar karînesiz nakl edilmiş olsaydı, vehm ortaya çıkardı.

Vehm ve ihtimâllerin giderilmesinde en büyük karîne, dahâ önceden bilindiği gibi, zâhirî ma'nâları kabûlden, Allahü teâlâyı takdîs ve tenzîh etmektir. Her kim Allahü teâlâyı tanımakda bu ma'rifete sâhib olursa, bu ma'rifet onun rûhunda en kuvvetli bir gıdâ olur. Bu ma'rifet sâyesinde, Allahü teâlânın sıfatlarına âid her duyduğunu Ona lâayk şekilde anlar. O ma'rifet ile hiç bir şübhe kalmıyacak şekilde vehmler giderilir.

Buna dâir beş misâl verelim:

Birinci misâl: Resûlullah "sallallahü aleyhi ve sellem" Kâ'beye (Beytullah), "Allahın evi" adını vermiştir. Çocuklar ve çocuk derecesinde olanlar, Kâ'beyi Allahü teâlânın meskeni ve kalacak yeri olarak bilirler. Allahü teâlâyı gökde bilen ve Arş üzerinde karâr kıldığına inanan avâm, Kâ'benin Allahü teâlânın meskeni olmadığına hiç şübhe etmeden inanırlar.

Eğer avâma Peygamber efendimizin, Kâ'benin Allahü teâlânın meskeni olduğuna vehm ve hayâl etdiren (Kâ'betullah) lafzını söylemesinin sebebi sorulursa, hepsi birden "bu vehm ancak çocuklar ve ahmaklar hakkındadır". Kulağına, "Allah Arş üzerinde karâr kılmaktadır" diye tekrâr gelen (Beytullah) lafzını duyduğunda, beytden murâdın, mes-

keni ve barınağı olmadığına hiç şübhesi olmaz. Hattâ açık olarak bilir ki, beytin Allahü teâlâyâ izâfesi, beytin şereflendirilmesi veyâ Rabbine ve sâhibine beytin muzâf olması, vaz' olunduğundan başka bir ma'nâyâ gelmekdedir. Avâmın, Allahü teâlânın Arş üzerinde olduğuna i'tikâdı, kat'î ilm ifâde eden bir karîne değil midir? Bununla Kâ'benin Allahın evi olduğu, ama barınağı olmadığı irâde edilmektedir. Kâ'benin Allahın evi ve barınağı olduğu, dahâ önceden hiç bir bilgiye ve inanca sâhib olmayanlar hakkında düşünülür.

Resûlullah "sallallahü aleyhi ve sellem" bu lafzlarla, takdîs ilmine vâkîf olan ve teşbîhi nefy eden, Allahü teâlâyı cismden ve cismin a'râzlarından tenzîh eden bir cemâ'ate ya'nî, Eshâb-ı kirâma hitâb etmişlerdir. Bu hitâbda hiç şübhe bırakmıyacak şekilde, vehmi giderecek kat'î karîneler vardır. Bu kelimenin te'vîlinde ba'zılarının tereddüde kalmaları câiz ise de, karîne ile murâdı ta'yîn etmek, Allahü teâlânın celâline lâıyk olacak şekilde lafzın ihtimâlleri cümlesindendir.

İkinci misâl: Bir fakîhin kelâmında geçen **(sûret)** kelimesi, bir çocuğun veyâ âmînin, ya'nî avâmdan birinin yanında söylene, "Bu mes'elenin sûreti böyledir" veyâ "Bu hâdisenin sûreti böyledir" denilse, o çocuk veyâ mes'elenin ma'nâsını bilmeyen âmî, mes'ele denilen şeyin bir sûret olduğunu ve sûretin de kendi bildiği ve çevresinde gördüğü gibi, ağzı, burnu ve gözü olan bir şeyi hayâl eder.

Fekat, mes'elenin hakîkatini ve onun husûsî olarak tertîblenmiş bilgilerden ibâret olduğunu bilen kimse, mes'elede cismlerin şekilleri gibi, gözü, burnu, ağzı olduğunu düşünebilir mi? Hâyır. Mes'elenin cism olmakdan ve cismin sıfatlarından münezzehe olduğunu bilmesi ona kâfîdir. Bunun gibi, ilâhdan da cismiyyeti nefy etmek ve cism olmakdan münezzehe bilmek, **(Allah, Âdemi kendi sûretinde yarattı)** hadîs-i şerîfini işitenin kalbinde (sûret) kelimesinin ma'nâsını anlamasında bir karîne olur.

Allahü teâlâyı cism olmakdan münezzehe bilen bir ârif, "mes'elenin sûreti" sözündeki sûreti, cismânî sûret olarak düşünenlere teaccüb ettiği gibi, Allahü teâlâyâ cismânî sûret nisbet edenlere de teaccüb eder.

Üçüncü misâl: Bir kimse bir çocuğun yanında, "Bağdâd halîfenin elindedir" dese, çocuk Bağdâdı halîfenin parmakları arasında, sanki Bağdâdı taşı ile toprağı ile avucunun içine almış sanır. Bunun gibi, Bağdâd lafzından murâdın ne olduğunu bilmeyen bir câhil de böyle düşünür. Ama Bağdâdın büyük bir şehir olduğunu bilen kimsenin aklına böyle bir şey gelir mi? Bağdâd, halîfenin elindedir diyene i'tirâz edip, niçin böyle dedin, böyle dediğini duyan, Bağdâdın halîfenin parmakları arasında olduğuna inanır. Böylece o kimseyi hakîkatin hilâfına ve cehle sürüklemiş olursun. Hattâ ona "Ey temiz kalbli zât! Senin böyle söylemen ancak, Bağdâdın hakîkatini bilmeyeni cehle götürür" denir.

Bağdâdı bilen bir kimse, bu sözdeki (el) kelimesi ile, avuç ve parmakları ihtivâ eden ma'lûm uzv kâsılmediğini, ayrıca bir karîneye ihtiyâc olmadan başka bir ma'nâsı olduğunu anlar.

Haberlerde bildirilen, vehm veren müteşâbih lafzlarda vehmlerin giderilmesi için bir karîne yeterlidir. O da cism ve cism cinsinden olmayan Allahü teâlâyı tanımaktır, ya'nî ma'rifetullahdır. Resûlullah "sallallahü aleyhi ve sellem" Resûl olarak gönderildiği ilk yıllarda müteşâbih lafzları kullanmadan önce açıklamalarına ma'rifetullah ile başlamıştır.

Dördüncü misâl: Resûlullah "sallallahü aleyhi ve sellem" hanımları için, **(Bana en çabuk kavuşanınız, eli en uzun olanınızdır)** buyurmuştur. Bunun üzerine hanımlardan bir kısmı ellerini birbiri üzerine koyup, ölçüşmeğe başladılar. Peygamber efendimiz eli uzun olmakdan maksadının, uzv olan elin uzun olması değil, cömerdlükde ileri gitmek olduğunu beyân edince hakîkatı anladılar. Resûlullah "sallallahü aleyhi ve sellem" bu hadîs-i şerîfi bir karîne ile zikr etmişlerdir. (Tûl-ül yed), el uzunluğu ibâresi ile cömerdliği irâde etmişlerdir. Bu söz karînesiz nakl edilseydi, vehme, şübheye yol açardı. Peygamber efendimizin söylediği bir müteşâbih lafzın, ba'zı câhillere tarafından anlaşılınmaması, Peygamberimize i'tirâz şeklinde, bu sözü niçin söyledin demeğe, kimin hakkı vardır. Ancak Peygamberimiz mecliste hâzır olanların anlayışlarına göre, sehâveti anlatmak için karîneli olarak o lafzı söylemiştir.

Peygamber efendimizin kavl-i şerîflerini nakl eden, duyduğu sözü karînesiz olarak olduğu gibi nakl eder. Veyâ o karîneyi nakli mümkün olmadığı için, nakl etmez. Veyâ nakl eden, kendisinin duyduğunu anladığı gibi, herkesin de anlayacağını zan ederek nakline ihtiyâc duymaz. Çoğu zemân da kendi anlamasının da karîne ile olduğunun farkında olmaz. Bunun için nakl eden, sâdece lafzı nakl eder. Bu gibi sebeblerle lafzlar karînesiz kalınca anlaşılması zor olur.

Takdîsin bilinmesi, tek başına karîne olarak vehmi gidermekde kâfi gelebilir. Ama çoğu zemân bununla, murâdın ne olduğunu ta'yîn etmek mümkün değildir. İşte bu incelikleri dâimâ dikkate almak, uyanık olmak lâzımdır.

Beşinci misâl: Bir kimse bir çocuğun veyâ onun derecesinde olan ve meclislerdeki örf ve âdetleri, âdâbı bilmeyen kimsenin yanında, "Filân bir toplantıya girdi ve filânın fevkinde [üstünde] oturdu" dese, câhil, görgüsü kıt olan kimse, o adamı, ötekinin başı üzerinde veyâ başının üstündeki bir mekâna oturduğunu zan eder. Meclis âdâbını bilen, baş köşeye yakın yerlerin en yüksek mertebe olduğunu ve fevk kelimesinin mertebe bakımından yükseklik olduğunu bildiği için, meclise giren kimsenin baş köşede oturanın başı üstünde değil de yanında, ona yakın oturduğunu hemen anlar. Çocukların ve ona yakın derecede olanların, meclis âdâbını bilenlere i'tirâzları bâtıldır, aslı ve esâsı yokdur. Bunun misâlleri çokdur.

Bu misâllerden kesin olarak anlaşılmalıdır ki, bu açık lafzların ma'nâları, karîne olmayınca başka ma'nâlara çevrilir. Bu karîneler sebkat eden ve karîneli ma'rifete rücû eder. Bunun gibi vehme götüren zâhirî ma'nâlar, bu karîneler sebebiyle vehme yol açan şeylerden kurtulur. Karîneler çok ve çeşitlidir. Ba'zıları bilgi ve ma'rifetlerdir.

Bu karînelerden biri, insanların puta tapmalarının emr olunmadık-

larını bilmeleridir. Herhangi bir cisme tapan puta tapmış olur. Bu cism ister küçük, ister büyük, ister çirkin, ister güzel, ister aşağı, ister yüksek, ister yeryüzünde, ister Arşda olsun aynıdır. Allahü teâlâyı cismiyyetden ve cismin îcâblarından nefy etmek herkesin ma'lûmudur. Resûlullah "sallallahü aleyhi ve sellem" bu tenzîhi mübâlağa ile bildirmiştir. Nitekim Kur'ân-ı kerîmde Şûrâ sûresi, onbirinci âyet-i kerîmesinde meâlen, **(Onun benzeri hiç bir şey yoktur)**, İhlâs sûresinde ve Bekara sûresi, yirmiikinci âyet-i celîlesinde meâlen, **(Allahü teâlâyâ ortaklar koşmayınız)** bu-yurulmakta ve dahâ sayısız sözler ve nice kat'î karînelerle Allahü teâlânın cism olmakdan münezzehe olduğunu, hiç bir şübheye mahâl kalmayacak şekilde bildirmiştir. Bu açıklamaları, et ve kemikden olan elin Allahü teâlâ hakkında muhâl olduğunu bilmelerine kâfi gelmiştir. Diğer zâhiri lafzlar da, eğer cisme ıtlak olunursa, ancak cismiyyete ve cismiyyetin sıfatlarına delâlet etmesi böyledir.

Eğer müteşâbih kelimeler, cism olmayan bir şeye ıtlâk olunursa, kelimenin zâhiri ma'nâsı değil, Allahü teâlâ hakkında câiz olan başka bir ma'nâ murâd edildiği zarûrî olarak bilinmelidir. Çoğu zemân bu ma'nâ te'ayyün eder. Ba'zan de te'ayyün etmez. Ancak karîne ile anlaşılır. Bu karîneler şübhe ve müşkilleri giderici şeylerdendir.

Sûâl: Nass olan lafzlar, zâhirinde vehm olmayan, ma'nâsı açık olan, çocukların ve avâmın da anlıyacağı şekilde neden söylenmemiştir, denilirse:

Cevâb: Çünkü, Peygamberimiz "sallallahü aleyhi ve sellem" insanlarla arab lûgatı ile konuşmuştur. Arab lûgatinde bu ma'nâları tek başına ifâde eden kelime yoktur. Lûgatde müteşâbihâtın nassları olup da, lûgatin kurucusu Peygamberimiz, bu ma'nâları bilmediği hâlde, bu nassları nasıl vaz' eder. Ancak onlar öyle ma'nâlardır ki, nûr-ı nübüvvet veyâ uzun araştırmalar sonunda, akl nûru ile edinilen ma'nâlardır. Bu da o işlerin hepsinde olmayıp, ba'zılarında olur. Müteşâbih lafzların yerine başka ibâreler konulmadığından, lûgatda zarûret olarak istiâre yoluna gidilmiştir. Her konuşan için o yola gidilmiştir. Nitekim biz "Bu mes'elenin sûreti böyledir" demekden kendimizi alamıyoruz. Yine "Bu mes'elenin sûreti, diğerinin hilâfıdır" diyoruz. Bu sûret kelimesi de cismânî sûret lafzından müsteârdır. Fekat lûgatin kurucusu mes'elenin hey'etine ve tertîbi husûsunda bir nass kelime koymamıştır. Bunun sebebi, yâ mes'eleyi anlamamıştır veya anlamıştır ama zihnine getirememiştir. Veyâ getirmiştir ama istiâreye güvendiği için, onun için husûsî ve ayrıca bir nass kelime koymamıştır. Veyâ her ma'nâ için özel bir lafz koymaktan âciz olduğunu anlamıştır. Çünkü ma'nâlar nihâyetsizdir. Lûgate konulacak kelimeler ise belli sayıdadır. Bunun için ma'nâlardan sonsuz sayıda karşılıksız kalır. Bunun için bu ma'nâlara vaz' eden tarafından müsteâr isimler bulunması lâzım gelir. Kurucu da ba'zı ma'nâlara müsteâr isim bulmakla yetindi. Diğer lûgatlerde arab lûgatinden dahâ çok eksiklik vardır. Bu ve benzeri eksiklikler, herhangi bir dil ile konuşan için onu istiâre yapmağa mecbûr kılar. Nitekim biz de zarûret olmasa da, karînelere dayanarak istiâreyi câiz kılıyoruz.

Biz “Zeyd Amrın fevkinde oturdu” demekle, “Zeyd Amrın hemen yanında ve başköşeye yakın oturdu” demek arasında fark görmüyoruz. Yâhud da “Bağdâd halîfenin idâresi altındadır” demekle, “Bağdâd halîfenin elindedir” demek arasında bir fark görmüyoruz. Bu, aklıllar arasındaki konuşmalarda geçerlidir. Çocuklar ve câhiller ile konuşurken müteşâbih lafzların korunması imkân dâhilinde değildir. Bundan sakınmakla meşgûl olmak, kelâmda rekâket, aklda za’îflik ve lafzda ağırlık meydâna getirir.

Sûâl: Resûlullah “sallallahü aleyhi ve sellem” Allah lafzı ile ne murâd olduğunu niçin açıklamamış ve bu maksadın perdesini açmamıştır? Niçin Allahü teâlânın var olduğunu, cism, cevher, araz olmadığını, âlemin dâhilinde ve hâricinde olmadığını, ona bitişik ve ayrı olmadığını, bir mekânda, herhangi bir cihette olmadığını, hattâ bütün cihetlerin Ondan hâlî olduğunu söylememiştir. Bir kavme göre hak olan da bu ta’rîftir. Kelâm âlimleri en fasîh olarak böyle açıklamışlardır. Resûlullahın “sallallahü aleyhi ve sellem” ibârelerinde bir kusûru, hakkı ortaya çıkarmasında bir gevşekliği, bilgilerinde bir eksikliği muhakkak ki yokdu, denilirse:

Cevâb: Her kim bu soruları doğru bulursa, ma’zûrdur. Eğer Resûl-i ekrem onlara o şekilde bir ta’rîf ve sıfatlarını zikr etmiş olsaydı, insanlar onu kabûl etmez, inkâra kalkışırlardı. Böyle bir varlığın mevcûdiyyeti muhâldir derler, ta’tîle, ya’nî Allahü teâlânın sıfatlarını inkâr eden mütekellim ve felsefecilerin mezhebine düşerlerdi. Allahü teâlâyı tenzîhde mübâlağa etmekde bir hayr yokdur. Bilâkis pek az kimse müstesnâ, çoklarını sıfatların inkârına götürür.

Âlemlere rahmet olsun diye insanların âhîret se’âdetine erişmeleri için, dîne da’vetçi olarak gönderilen Peygamber, çoğunluğun helâki-ne sebep olacak sözleri nasıl söyleyebilir? Hattâ Peygamberimiz insanlarla akllarının alacağı şekilde konuşmağı emr buyurmuşdur. Bir hadîs-i şerîflerinde, **(İnsanlar ile anıyamıyacakları tarzda konuşmak, ba’zıları için fitne olur)** buyurmuşlardır.

Sûâl: Tenzîhde mübâlağa etmek ile ba’zı kimseler için ta’tîl korkusu varsa, vehme götüren müteşâbih lafzları kullanmak ile de ba’zı kimseler için teşbîh korkusu olmaz mı?

Cevâb: Bunların arasında iki yönden fark vardır:

a) Ta’tîl, çok kimseler hakkındadır. Teşbîhe gidenlerin sayısı ise azdır. Yapılacak işlerde iki zararın en hafîfi, kaçınılacak işlerde iki zararın dahâ umûmî olanını dikkate almak evlâdır.

b) Teşbîhin ilâcı, ta’tîlin ilâcından dahâ kolaydır. Zîrâ bu zevâhirle berâber, meâl-i şerîfi, **(Onun gibi hiç bir şey yokdur)** olan, Şûrâ sûresinin onbirinci âyet-i kerîmesini zikr etmek ve Allahü teâlâ bir cism değildir, cismelerin benzeri değildir demek yeterlidir. Ama yukarıda bildirildiği gibi, tenzîhde mübâlağa etmekden hâsıl olan, ya’nî Allahü teâlânın sıfatlarını inkâr eden ta’tîlcinin i’tikâdına bu sıfatların varlığını yerleştirmek cidden zordur. Ancak binde biri kabûl eder. Hele arab milletinin ümmîleri aslâ kabûl etmez.

Sûâl: Ülühiyyetin aslını insanların kalblerine yerleştirmek için, vazîfeli olan Peygamberlerin ifâdelerini anlamakdan âciz olup, doğru i'tikâdın hilâfına vehme kapılmaları, meselâ Allahü teâlâ Arş üzerinde karâr kılmışdır. O gökdedir ve mekân olarak kullarının üzerindedir gibi inanmaları, Peygamberler için bir özr olur mu?

Cevâb: Öyle düşünmekden ve sâdık olan bir Peygamberin Allahü teâlâyı, sıfatlarından başka bir sıfatla vasflandırmakdan, böyle yanlış i'tikâdları halka inandırmakdan Allahü teâlâyı sığınırız. Söylenenleri halkın anlayıp anlamaması kendilerindeki kusûrdandır. Peygamberler, halkın anlayamayacağı bilgileri onlara söylemez, onlardan saklı tutar. Bu bilgileri anlayabilenlere anlatır. Bununla halkın acz ve kusûruna ilâc olur. Bilhâssa Allahü teâlânın sıfatları hakkında kasdî olarak hakîkatın hilâfına, halka anlatmakda zarûret yoktur. Evet, lafzların müsteâr olarak kullanılmasında zarûret vardır. Belki anlayışı kıt olanlar yanlış anlayabilirler. Bu da lügatdeki kusûr ve muhâverenin icâblarındandır. Fekat kasden hakîkatın hilâfını anlatarak halkı cehâlete sürüklemek, ister bir maslahat düşünölsün, ister düşünölsün, muhâldir.

Sûâl: Teşbîh ehli, müteşâbih lafzların neye dayandığını bilmiyor ve lafzların zâhirine bakarak cehâlete sürüklendikleri biliniyordu. Her ne zemân Peygamberimiz mücmel, örtölü lafzlar getirdiğinde, o lafz ile cehâlete götürme kasd olunsun veyâ olunmasın, teşbîh ehli buna râzı olurlardı. Her ne kadar cehâlete götürme hâsıl olsa da, ehl-i teşbîh onu bilir ve ona râzıdır.

Cevâb: Ehl-i teşbîhin cehlinin Peygamber efendimizin lafzları sebebi ile hâsıl olduğunu kabûl etmeyiz. Bu cehâlet, takdîs ve tenzîh ma'rifetini kazanmakdaki ve tenzîhi, nazar, ya'nî lafzın zâhirine kapılmak üzerine takdîm etmemekdeki kusûrlarından meydana gelmektedir. Eğer bu ma'rifeti önceden kesb edip, lafzın zâhirine nazar üzerine takdîm etmiş olsalardı, muhakkak ki hatâyı ve câhilliğe düşmezlerdi. Nitekim takdîs ilmi olan kimse, "mes'elenin sûreti" sözünü duyduğu zemân, ma'nâsını anlamakda zorluk çekmez. Teşbîh ehli üzerine vâcib olan, bu takdîs ilmini tahsîl etmeleridir. Sonra bu konuda bir şübheleri olursa âlimlere mürâce'ât etmeleridir. Dahâ sonra kendisini te'vîl yapmakdan alıkoymalarıdır. Âlimler, takdîsi onlara bildirdiklerinde, kendilerini takdîs ile yükümlü kılarlar. Bu takdîsi yapmadıkları zemân, câhil kalmış olurlar.

Dînin kurucusu Resûlullah "sallallahü aleyhi ve sellem", insanların tabî'atlarındaki tenbelliği, kusûru, fuzûlî işlere, üzerlerine lâzım olmayan şeylere dalmak husûslarını biliyordu. Buna ve cehâletten kurtulmak için ilm tahsiline çalışmamalarına râzı değildi. Fekat Allahü teâlânın taksîmindeki kazâ ve kadere râzı idi. Nitekim Allahü teâlâ Hûd sûresi, yüzondokuzuncu âyet-i kerîmesinde meâlen, **(Rabbîn "and olsun ki, Cehen-nemi insanlar ve cinlerle toptan dolduracağım" şeklindeki sözü yerini buldu)** ve Hûd sûresi, yüzonsekizinci âyet-i celîlesinde meâlen, **(Rabbîn dileseydi bütün insanları bir tek millet yapmışdı)** ve Yûnûs sûresi, doksandokuzuncu ve yüzüncü âyet-i celîlelerinde meâlen, **(Eğer Rabbîn**

dileseydi yeryüzündekilerin hepsi elbette îmân ederlerdi. O hâlde sen inanmaları için insanları zorluyor musun? Allahın izni olmadan hiç kimse inanamaz) ve Hûd sûresi, yüzonsekizinci ve yüzondokuzuncu âyet-i kerîmelerinde meâlen, **(Fekat onlar ihtilâfa düşmeğe devâm ederler. Ancak Rabbin rahmetine kavuşanlar müstesnâdır. Zâten Rabbin onları bunun için [rahmet etmek için] yarattı)** buyurmaktadır. İşte insanların yaratılmasında kahr-i ilâhî budur. Allahü teâlânın değişmeyen âdetini değiştirmeye Peygamberlerin de kudreti yoktur.

İKİNCİ FASL:

Sûâl: Müteşâbih lafzlardan sûâl sormamak ve sorulara cevâb vermemek hakkındaki tavsiyenizin fâidesi nedir? Bu ihtilâflar birçok şehirde, beldelerde yayılmışdır. Müteassıb fırkalar ortaya çıkmıştır. Bu mes'elelerden size bir şey sorulursa nasıl cevâb verirsiniz?

Cevâb: Bu konuda sûâl soranlara imâm-ı Mâlikin “radıyallahü anh” istivâ hakkında, “Allahın Arş üzerinde istivâsı ma'lûmdur. Nasıl olduğu mechûldür. Ona inanmamız lâzımdır” dediğini söyleriz. Avâmın soracağı sûâllere, fitne yolunu kapamak için, aynı şekilde cevâb veririz.

Sûâl: Eğer, (istivâ), (fevk), (el) ve (parmak)dan sorulursa, nasıl cevâb verilir?

Cevâb: Bu konuda hak, doğru olan Allahü teâlânın ve Resûlünün “sallallahü aleyhi ve sellem” buyurdıklarıdır. Allahü teâlâ Tâhâ sûresi beşinci âyet-i kerîmesinde meâlen, **(Rahmân Arş üzerine istivâ etdi)** buyurmuş ve doğru söylemiştir. Kat'î olarak bilinmelidir ki, istivâ, cisme mahsûs olan oturma ve karâr kılma değildir. İstivâ kelimesi ile Allahü teâlânın murâdının ne olduğunu bilmeyiz ve bilmekle de mükellef değiliz.

Allahü teâlâ, En'âm sûresi, onsekizinci âyet-i kerîmesinde meâlen, **(O kullarının fevkinde yegâne kudret ve tasarruf sâhibidir)** buyurmuştur. Bu da doğrudur. Burada mekân olarak fevkiyyet, üstde olmak muhâldir. Çünkü, O mekândan önce vardı, şimdi de dahâ önce olduğu gibi vardır. Fevk ile ne murâd etdiğini biz bilmeyiz. Ey sûâl soran, bu ma'nâyı bilmek senin de bizim de üzerimize lâzım değildir.

Allahü teâlânın (el)i ve (parmak)ları vardır dememiz de mutlakâ câiz değildir. Ancak Peygamber efendimizin “sallallahü aleyhi ve sellem” buyurdıkları şekilde söylememiz lâzımdır. Dahâ önce geçdiği gibi, ziyâde, noksan, cem', tefrîk, te'vîl ve tafsîl yapmadan söyleriz.

Resûlullahın “sallallahü aleyhi ve sellem”, **(Âdem aleyhisselâmın hamurunu eli ile yoğurdu)** ve **(Mü'minin kalbi, Rahmânın parmaklarından ikisi arasındadır)** buyurmaları hakdır, doğrudur. Bunlara inanırız. Ziyâde ve noksan etmeyiz. Rivâyet edildiği gibi nakl ederiz. Et ve sirden meydana gelmiş bir a'zâyı kat'î olarak red ederiz.

Sûâl: Kur'ân-ı kerîm kadîm midir, mahlûk mudur? denilirse:

Cevâb: Resûlullahın “sallallahü aleyhi ve sellem”, **(Kur'ân, Allahü**

teâlânın kelâmıdır. Mahlûk değildir) hadîs-i şerîfine göre, Kur’ân-ı kerîmin mahlûk olmadığını söyleriz.

Sûâl: Kur’ân-ı kerîmin harfleri kadîm midir, değil midir?

Cevâb: Eshâb-ı kirâm “aleyhimürrıdvân” bu mes’eleyi hiç ele almadılar. Bu konuya dalmak bid’atdır. Bu konu hakkında sûâl sormayınız. Haşeviyye fırkasının gâlib olduğu, Kur’ân-ı kerîmin harfleri kadîmdir diyene kâfir dedikleri bir beldede, onların arasına düşen ve cevâb vermek için sıkıştırılan bir kimse, “Eğer harfdan maksadın Kur’ân-ı kerîmin kendisi ise, Kur’ân-ı kerîm kadîmdir. Eğer maksadın Kur’ân-ı kerîmden başkası ve Allahü teâlânın sıfatları ise, Allahü teâlâdan ve sıfatlarından başka her şey mukdesdir, ya’nî sonradan yaratılmışdır” der ve başka bir şey eklemes. Çünkü avâma bu mes’elenin hakîkatini anlatmak çok zordur.

Sûâl: Resûlullahın “sallallahü aleyhi ve sellem”, **(Kur’ân-ı kerîmden bir harf okuyana ... sevâb vardır)** buyurması ile, harflerin Kur’ân-ı kerîmden olduğunu ve Kur’ân-ı kerîmin mahlûk olmadığını beyân buyurmuşlardır. Bundan harflerin kadîm olması lâzım gelmez mi?

Cevâb: Resûlullahın “sallallahü aleyhi ve sellem”, **(Kur’ân-ı kerîm mahlûk değildir)** buyurmasına bir şey eklemeyiz. Bu bir mes’eledir. Harflerin Kur’ânda olması ayrı bir mes’eledir. Harflerin kadîm olması da üçüncü bir mes’eledir. Bunun üzerine başka bir şey ilâve etmeyiz. Öyledir de diyemeyiz. Resûlullahın “sallallahü aleyhi ve sellem” buyurduklarına bir şey eklemeye hakkımız yoktur.

Sûâl: Yukarıda geçen iki mes’eleden üçüncü mes’ele lâzım gelmez mi, diye za’m ederlerse,

Cevâb: Bu kıyâs ve tefrîdir. Biz dahâ önceden kıyâs ve tefrîa, ya’nî kısımlara ayırmağa yol olmadığını, hattâ tefrîk yapmadan, vârid olduğu üzere kalmasının lâzım geldiğini beyân etmişdik.

Sûâl: Kur’ân-ı kerîmin arabîsi kadîmdir. Çünkü hadîs-i şerîfde, **(Kur’ân-ı kerîm kadîmdir)** buyurulmuş ve Yûsûf sûresi, ikinci âyet-i kerîmesinde meâlen, **(Biz onu arabî bir Kur’ân olarak indirdik)** buyurulmuştur. O hâlde arabî lisanı da kadîm olmaz mı, denilirse:

Cevâb: Kur’ân-ı kerîmin arabî olması hakdır, doğrudur. Zîrâ Kur’ân-ı kerîmde, arabî olduğu bildirilmektedir. Kur’ân-ı kerîmin kadîm olduğu da hakdır. Bunu Resûlullah “sallallahü aleyhi ve sellem” beyân etmiştir. Kur’ân-ı kerîmin arabîsinin kadîm olması da üçüncü bir mes’eledir. Kur’ân-ı kerîmin arabîsinin kadîm olması hakkında bir şey vârid olmamıştır. Kadîmliği hakkında söz lâzım gelmez. Bu sebeble avâm ve haşeviyye fırkası bu husûsda tasarruf etmekden alıkonulur ve kıyâsdan ve onun îcâbları olan sözlerden men’ olunur. Hattâ onlara tazyîki dahâ da arttırırız.

Kur’ân-ı kerîm kelâmullahdır ve mahlûk değildir demek, Kur’ân-ı kerîmin kadîm olduğunu kasd etmedikçe, Kur’ân-ı kerîm kadîmdir demesine ruhsat verilmez. Çünkü “mahlûk değildir” ile “kadîm” sözleri arasında fark vardır. Zîrâ, “Filânın kelâmı mahlûk değildir” demek, “vaz’ olun-

muş değildir” demektir. Ba’zan mahlûk, halk edilmiş (muhtelak) ma’nâsına gelir. Gayr-i mahlûk sözü bu ma’nâya gelirse de, kadîm ma’nâsına gelmez. O hâlde aralarında fark vardır.

Biz Kur’ân-ı kerîmin kadîm olduğuna inanırız. Sâdece bu lafz ile değil. Çünkü bu lafz tahrîf, tebdîl, tağyîr, tasrîf olunmamalı, hattâ Allahü teâlânın murâdı olduğu ma’nâ üzere hakdır şeklinde i’tikâd edilmesi lâzımdır. Kur’ân-ı kerîmi, kasdî olarak hiç bir nass nakl etmeden mahlûkdur diyen kimse bid’at işlemiş ve kendiliğinden bir şeyler ilâve yapmış, Selef-i sâlihînin yolundan ayrılmış olur.

ÜÇÜNCÜ FASL:

Sûâl: Bilinen mes’elelerden biri olan “Îmân kadîmdir” sözü hakkın-da ne dersiniz?

Cevâb: Eğer işin dizgini elimizde olsaydı, sûâl soranı, bu fâidesi olmayan za’îf sözden men’ ederdik ve “bu bid’atdır” derdik. Bulunduğumuz yerde onlar güçlü ise deriz ki: Îmândan maksudınız nedir? Eğer maksudın, halkın bilgisi ve sıfatları hakkında ise, halkın bütün sıfatları mahlûkdur. Eğer maksudın Kur’ân-ı kerîmden bir şey veyâ Allahü teâlânın sıfatlarından ise, bil ki, Allahü teâlânın bütün sıfatları kadîmdir. Eğer maksudın ne halkın sıfatı ne de Hâlıkın sıfatı ise, o zemân bu anlaşılır ve tasavvur edilir şekilde değildir. Zâtı, kendisi anlaşılamiyan, tasavvur edilemiyen bir şeyin kadîm ve hâdis olmasına nasıl hükm verilir? Asl olan sûâl soranı zecr edip, cevâb vermemektir. Selef-i sâlihîn mezhebinin en saf maksadı da budur. Zarûret olmadan bu yoldan ayrılmamak lâzımdır. Zor durumda olanın tutacağı yol, zikr etdiğimizdir.

Eğer, karşımızdaki zekî, hakîkatleri anlayabilecek biri ise, mes’elenin örtüsünü kaldırıp, Kur’ân-ı kerîm hakkındaki müşkillerden kurtarırsınız ve şöyle deriz:

Bil ki, varlıkta her şeyin dört mertebesi vardır:

- 1– Zâhirdeki varlığı,
- 2– Zihndeki varlığı,
- 3– Lisandaki varlığı,
- 4– Kâğıda yazılmış varlığı.

Ateşi misâl alalım. Ateşin ocakda bir varlığı vardır. Bir de zihnde ve hayâlde varlığı vardır. Ya’nî ateşin kendisini ve hakîkatini bilmekdeki varlığı vardır. Bir de lisandaki varlığı vardır ki, ateş lafzı ateşe delâlet eden bir kelimedir. Bir de kâğıd üzerine yazılmış şeklden ibâret bir varlığı vardır.

Yakma, ateşe mahsûs bir sıfat olduğu gibi, kadîmlik Kur’ân-ı kerîmin ve Allahü teâlânın kelâmının sıfatıdır. Yakıcı ateş, ocakda olandır. Zihndeki, lisandaki ve kâğıd üzerindeki değildir. Yakıcılık kâğıdda ve dilde olsaydı, onları yakardı.

Eğer bize, “ateş yakıcıdır” denirse, “evet” deriz.

Eğer bize, “ateş kelimesi yakıcıdır” denirse, “hâyır” deriz.

Eğer bize, “ateşin harfleri yakıcıdır” denirse, “hâyır” deriz.

Eğer bize, “ateş kelimesinin kâğıd üzerinde yazılı harfleri yakıcıdır” denirse, buna da “hâyır” deriz.

Eğer bize, ateş kelimesiyle söylenen ve yazılan “yakıcıdır” denirse, “evet” deriz. Çünkü bu kelime ile söylenen ve yazılandan maksad ocakdakidir. Ocakdaki de yakıcıdır.

Allahü teâlânın kelâmı kıdem, ya’nî kadîmlik ile vasflandırıldığı gibi, ateş de yakmak ile vasflandırılmaktadır.

Kur’ân-ı kerîm diye ismlendirdiğimiz şeyin varlığı dört merteye üzeredir:

1– Allahü teâlânın zâtı ile kâim olan asl varlığıdır. Ocakdaki ateşin varlığı gibidir. Nitekim Nahl sûresi, altmışıncı âyet-i kerîmesinde meâlen, **(En yüce sıfatlar Allaha âiddir)** buyurulmuştur. Âcizlere anlatmak için bu gibi misâlleri vermek lâzımdır. Kıdem, kadîmlik bu varlığın husûsî bir vasfıdır.

2– Lisanımızla söylemeden önce, öğrenme esnâsında zihnimizde olan ilmî varlığıdır.

3– Seslerimizle meydâna gelen lisanımızdaki varlığıdır.

4– Kâğıdlar üzerine yazılan varlığıdır.

Sûâl: Kur’ân-ı kerîmi nutk etmeden önce, onun ilminden zihnlerimizde olan nedir, diye sorulursa:

Cevâb: İlmimiz sıfatımızdır. O da mahlûkdur, ya’nî sonradan yaratılmışdır. İlmimizle bilinen şey, ya’nî Kur’ân-ı kerîm kadîmdir. Nitekim ateşi bilmemiz ateşin sûretini hayâlimizde canlandırdığımız yakıcı değildir. Fekat ilmimizle ma’lûm olan şey yakıcıdır.

Sûâl: Kur’ân-ı kerîm okurken sesimizden, dilimizin hareketinden ve nutkumuzdan sorulursa,

Cevâb: Bunlar lisanımızın sıfatıdır. Lisanımız hâdisdir. Lisanın sıfatı yaratıldıktan sonra olur. Her hâdisden sonra meydâna gelenler elbette hâdisdir. Lâkin bu hâdis olan seslerimizle nutkumuz, zikir ettiğimiz, kırâet ve tilâvet etdiklerimiz kadîmdir. Nitekim ateşin harflerini lisanımızla zikir ederiz. Bu harflerle zikir edilen şey yakıcıdır. Seslerimiz ve seslerimizin parçaları, ya’nî heceler yakıcı değildir.

Sûâl: Ateş sözünün harfleri ateşin kendisinden ibâret değil midir, denirse:

Cevâb: Eğer söylediğin gibi olursa, “ateş”in harfleri yakıcı olur. Kur’ân-ı kerîmin harfleri eğer okunanın kendisi ise, o zemân kadîm olur. Bunun gibi, “ateş”in kâğıd üzerine yazılmış şekli de yakıcı olur. Çünkü yazılan “ateş”in kendisi olur. Ateşin sûreti olan şekiller yakıcı değildir. Çünkü kâğıdın üzerinde yakmadan ve yakılmadan durmaktadır. İşte varlıkdaki bu dört dereceyi avâm ayıramamaktadır. Avâm bunları tafsî-

latı ile anlayamaz. Hele bunları teker teker hiç ayıramazlar. Bunun için mes'elenin içine dalmıyoruz. Yoksa, işlerin hakikatini ve tafsîlatının kühünü bilmediğimizden değildir.

Elbette “ateş” ocakda olduğu zemân yakıcı, sönmücü ve parlayıcı olarak vasf olunur. Lisanda da, fârisî, türkce ve arabî olarak veyâ az harfli, çok harfli diye vasf olunur. Hâlbuki “ateş”in ocakdaki varlığı, tükçe, fârisî ve arabî diye kısımlara ayrılamaz. Lisanda olan “ateş” de sönme ve parlama şeklinde vasf olunamaz. Kâğıda yazıldığında kırmızı, yeşil ve siyâh diye vasflandırıldığı gibi, muhakkak, sülûs, rik’a veyâ nesh kalemle yazılmıştır denir. Lisandaki “ateş” kelimesinin bunlarla vasflandırılmasına imkân yokdur.

“Ateş” ismi, ocakda olana, kalbde [zihnde], lisanda ve kâğıdda olanlara verilen müşterek bir ismdir. Ocakda olana verilen ism hakîkidir. Zihnde olanı, hakîkî değil ilmîdir. Ama ateşin hakîkîsini anlatan sûret ma'nâsına gelir. Nitekim aynadaki görüntülerine, hakîkî olmadıkları hâlde insan ve ateş denir. Fekat insan ve hakîkî ateşi hâtırlatan sûret ma'nâsına gelir.

Lisandaki “ateş” kelimesi ateş ile ismlendirilir. Bu da zihnde mevcûd olan ateşe delâlet eden üçüncü ma'nâdır. Ya'nî, hakikatde olan birinci, zihnde olan ikinci ma'nâdır. Lisanda olan, ıstılâhlara göre değişir. Hakîkî ve zihnde olan ateş kelimelerinde değişiklik olmaz. Kâğıd üzerinde olana, dördüncü ma'nâ olarak ateş denir. Bu da, lisanda olana, ıstılâh ile delâlet eden şekillerdir.

Kur'ân-ı kerîm ve ateşin, hattâ her şeyin ismi, bu dört işde ya'nî, ma'nâ, varlık ortaklığı anlaşıldı. Haberlerde, **(Kur'ân mü'minin kalbindedir), (Kur'ân mushafdadır), (Kur'ân okuyucunun lisanındadır), (Kur'ân zât-i ilâhînin sıfatıdır)** şeklinde gelmiş olan sözlerin hepsi doğrudur. Hepsinin ma'nâsı bulundukları mertebelere göre anlatılmıştır. Zekî kimselerce bunlarda bir tenâkuz yokdur. Bu zekî kimseler, murâd olunan hakikati ihâta etmekle hepsini tasdik etmişlerdir. Bunlar öyle açık ve ince işlerdir ki, zekî ve anlayışlı kimselere göre bundan dahâ açık bir şey yokdur. Ahmak ve anlayışı kıt olanlara göre, bundan dahâ ince ve kapalı bir şey yokdur. Bunları bu gibi ilmlere dalmakdan men' etmek lâzımdır. Bunlara, “Kur'ân-ı kerîm mahlûk değildir de ve sus. Bunun üzerine ziyâde ve noksanlık yapma. Bu konuyu araştırma ve inceleme” demelidir.

Zekî kimseleri, bu müşkillerin sıkıntılarından derhâl kurtarıp, rahatlandırmak lâzım gelir. Ayrıca bunlara, “avâm ile bu mevzu'ları konuşmamaları, avâma tâkatlarının üstünde olan bir mükellefiyyet yüklememeleri” tavsiye olunur. Müteşâbihâtın zâhirî ma'nâlarında müşkil yerlerin, şübhelî ve tereddüdlü sözlerin hepsi avâmın, ilm ve idrâki az, zekâ ve kâbiliyyeti kıt olanlarının yanında örtülüdür. Ama basîret erbâbı için açık hakikatlerdir. Selefin büyüklerinin bu hakikatleri bilmekten âciz olduklarını zan etmek doğru değildir. Gerçi onlar müteşâbih ve istiâreli sözleri, kitâblara yazmamışlardır. Ama onları bildiler, avâmın da bunları anlamakdan âciz olduklarını anlayıp, kendileri sükût edip, avâmı da sükût ettirmişlerdir. Hak olan, doğru olan da budur. Selefin büyüklerinden maksa-

dım, makâm ve şöhret bakımından değil, ma'nâlara dalmak ve sırlara muttali' olmak bakımındandır. Selefin büyükleri, avâma göre değişir. Avâm, halkın arasında ilmi ile şöhret yapmış kimselerin büyük olduğuna inanırlar. Bu da delâlete düşme sebeplerinden bir başkasıdır.

DÖRDÜNCÜ FASL:

Süâl: Avâm, araştırma ve incelemeden men' edilirse, delîli bilmez. Delîli bilmeyen delâlet olunanı tanımada câhil kalır. Hâlbuki Allahü teâlâ bütün kullarına:

- 1– Kendisini tanımalarını, Ona îmân edip, varlığını tasdîk etmeği,
- 2– Başkasına benzetme ve sonradan yaratılma alâmetlerinden münezzeh kılmağı,
- 3– Vahdâniyyetini, bir olduğunu bilmeği,
- 4– İlm, kudret, istediğini yapmak gibi sıfatlarını bilmeği emr buyurmuştur.

O hâlde delîlleri bilmek zarûrî değil, matlûbdur, ya'nî istenilir. Her ilm matlûbdur. İlm ancak delîllerin ağı ile delîlleri incelemekle, matlûba delâlet ettiği vechi anlamakla ve netîcenin nasıl olacağını düşünmekle ele geçirilir. Bu da ancak, delîllerin şartlarını, mukaddimelerin nasıl tertîb edildiğini ve netîcelerin nasıl elde edildiğini bilmekle temâm olur. Bu da yavaş yavaş insanı aklî ilmlerde dikkatli incelemeğe, kelâm ilmini öğrenmeğe ve araştıрмаğa temâmlamağa götürür.

Avâm üzerine vâcib olan, Resûlullahın "sallallahü aleyhi ve sellem" getirdiklerini tasdîk etmektir. Bu tasdîki zarûrî değildir. Çünkü Peygamber diğer insanlar gibi bir insandır. Onu yalancı Peygamberlik iddiâsında bulunanlardan ayıracak delîl lâzımdır. O da ancak mu'cizeyi çok dikkatli incelemekle, mu'cizenin hakikatini ve şartlarını bilmek ve diğer Peygamberlerin Peygamberlik delîllerini incelemekle mümkündür. Bu da kelâm ilminin özüdür.

Cevâb: Halk üzerine vâcib olan, yukarıda sayılan şeylere îmân etmektir. İmân da onda hiç tereddüd olmayacak ve sâhibinin hatâyâ düşme ihtimâlini akla getirmeyecek şekilde kat'î olarak tasdîk etmekden ibâretidir. Bu kat'î tasdîk, altı mertebeye hâsıl olur.

1. Tasdîkin en yüksek mertebesidir:

Derece derece, kelime kelime usûl ve mukaddimleri yazılı olan en sağlam ve şartlarına uygun delîller ile, şübhe ve tereddüde ve hiç bir ihtimâl yer bırakmayacak şekilde elde edilir. Bu da istenilenin en sonudur. Tasdîkde bu mertebeye erişmiş her asrda ancak bir iki kişiye rastlanır. Ba'zan de hiç bulunmaz. Eğer kurtuluş bu derece ma'rifetle sınırlandırılı saydı, kurtulma imkânı azalır ve kurtulanlar az olurdu.

2. Vehme götüren, takdîrî delîlleri ile hâsıl olan tasdîk:

Büyük âlimler arasında meşhûr, inkârı çirkin, insanların onlar hakkında münâkaşa etmekden nefret ettikleri bir takım husûslara dayalı veh-

mî, takdîri delîllerle hâsıl olur. Bu cins delîller, ba'zı kimselerde, ba'zı husûslarda, hilâfına imkân verilmeyen kat'î bir tasdîk hâsıl eder.

3. Hitâbet delîlleri ile hâsıl olan tasdîk:

Cem'iyetde cereyân eden muhâvere, münâzara ve ilmî konuşmalarda ileri sürülen delîller ve isbâtlardan hâsıl olur. Bu da açık fikrli ve anlayışlı insanların çoğunda tasdîki ifâde eder. İçi teassub ile dolu olan, delîllerin îcâb etdirdiği şeylerin aksine tam inanmış olanlar, delîl ve isbâtları lâyıki ile ta'kîb edemiyenler, aksi tezi savunanların sözlerine kapılarak şübhe ve tereddüde düşenler, mücâdelecilerin sözlerinin te'sîri ile hayretde kalanlar, bu konuşmalardan istifâde edemezler. Kur'ân-ı kerîmin ekserî delîlleri bu cinsdendir, ya'nî hitâbî delîllerdir.

Tasdîkini gerekdiren açık delîllerden biri, bir yerin iki idârecisi olursa, düzen bozulur sözüdür. Nitekim Enbiyâ sûresi, yirmiikinci âyet-i kerîmesinde meâlen, **(Eğer yerde ve gökde Allahdan başka ilâhlar bulunsaydı, yer ve gök [bunların nizâmı] kesinlikle bozulup gitmişti)** buyurulmuştur.

Şimdi, kafası mücâdelecilerin tartışmaları ile karışmamış, fitratı aynen kalmış her kalb sâhibi, bu delîl ile hemen Allahü teâlânın birliğini kat'î şekilde tasdîk eder. Fekat bir mücâdelecinin ona, “âlemi, iki ilâhın uyusharak, aralarında ihtilâf olmadan idâre etmeleri mümkündür” diyerek, karşısındakine bu kadarını işitdirmesi, onun tasdîkini bulandırır. Sonra bu mes'elenin çözülmesi ve zihninden çıkarıp atması zorlaşır. Şek ve şübhe onu kaplar, bunu üzerinden atmak zor olur.

Çok açık bilinmekdedir ki, yaratmağa kâdir olan, iâdeye, ya'nî öldükden sonra diriltmeğe dahâ da kâdirdir. Nitekim Yasîn sûresi, yetmişdokuzuncu âyet-i kerîmesinde meâlen, **(De ki, onları ilk def'a yaratmış olan diriltir)** buyurulmuştur. Bunu işiten her zekî veyâ gabî olan avâm, hemen tasdîke koşar ve der ki: Evet, diriltmek, yaratmaktan dahâ zor değildir, hattâ dahâ kolaydır. [Böylece Allahü teâlânın, öldürdükden sonra dirilteceğini tasdîk etmiş olur.] Fekat onun, cevâb vermekde zorluk çekeceği bir sülâl karşısında zihni karışıp tasdîki sarsılabilir.

Tasdîki ifâde eden, her şeyi içine alan tam ve kat'î delîl, artık sülâle mahal kalmayınca kadar bu mevzu' ile alâkalı bütün sülâl ve cevâbların temâmlandığı zemândaki delîldir. Tasdîk bundan önce hâsıl olur.

4. İşitmekle hâsıl olan tasdîk:

Halkın çok medh etmesi sebebi ile doğruluğuna inandığı, hüsn-i i'tikâd edilen kimseden işitmekle hâsıl olan tasdîkdir. Çünkü herkes, doğruluğuna inandığı babasına, üstâdına veyâ fazîleti ile şöhret bulmuş bir zâta tam inanır, i'timâd eder. Bunlardan birinin, bir kimsenin ölmesi, bir gâib kimsenin gelmesi gibi, verdiği habere hiç araştırmadan inanıp tasdîk eder. Kalbinde tasdîkden başka hiç bir şeye yer yoktur. Bu tasdîkde dayanağı, haberi verene hüsn-i i'tikâdıdır. Doğruluk, vera' ve takvâ ile tecrîbe edilmiş birisi, Ebû Bekr “radıyallahü anh” gibidir. Ebû Bekr “radıyallahü anh”, Resûlullah “sallallahü aleyhi ve selle” şöyle buyurdu dediğin-

de, ona niceleri kat'î şekilde inanır, dediğini mutlaka kabûl eder. Bunda, hüsn-i i'tikâdından başka dayanağı yoktur. Bunun gibi sıdk, takvâ ve vera' ile meşhûr olan zât, bir âmîye, ya'nî avâmdan birisine, "Bil ki, âlemin yaratıcısı birdir. O âlim ve kâdirdir. Muhammed aleyhisselâmı Peygamber olarak göndermiştir" dediğinde, hemen o âmî, hiç şübhe etmeden inanır. Çocukların, babalarına ve hocalarına i'tikâdları da böyledir. Onlardan i'tikâd edilecek şeyleri işitdiklerinde, hiç bir huccet ve delîle lüzûm kalmadan tasdîk edip, bu inançlarını devâm ettirirler.

5. İhtimâl ve karînelere dayanan tasdîk:

İnsan bir şeyi, karîne ve işâreti ile birlikde duyduğunda, o haberin doğruluğuna kalbin inanmasından hâsıl olan tasdîkdir. Bu haber muhakık, araştırmacı âlimlerce kat'î bir kanâ'at hâsıl etmez. Ama avâmın kalbinde sağlam bir i'tikâd bırakır. Meselâ avâmdan biri vâlînin hastalığını tevâtür ile ya'nî bir çok kimseden duydukdan birkaç gün sonra vâlînin konağından bağırma ve ağlaşmalar duysa, o sırada vâlînin hizmetcilerinden biri, vâlînin öldüğünü haber verse, avâmdan olan buna hemen kat'î sûretde inanır ve tedbîrini ona göre alır. Hizmetcinin yanlış işitmiş olacağını veyâ feryâd ve figânın hastanın bayılmasından veyâ hastalığının şiddetinden veyâ başka sebeplerden olabileceğini aslâ hâtırına getirmez. Vâlînin öldüğüne kalbinde sağlam bir inanç hâsıl olur.

Nice a'râbî, kaba tabî'atlı bedevîler, Resûlullahın "sallallahü aleyhi ve sellem" güler yüzüne, tatlı sözüne, latîf şemâiline ve güzel ahlâkına bakıp, derhâl î mân etmişlerdir. Hiç şübhe karıştırmadan kesin olarak tasdîk etmişlerdir. Peygamberliğini isbât eden bir mu'cize ve mu'cizeye delâlet eden bir delîl istememişlerdir.

6. Arzû ve tabî'atine uyan haberlere dayanan tasdîk:

Bir kimse tabî'atine ve ahlâkına uyan bir söz duyduğunda, hemen onu tasdîk etmesidir. Bu tasdîki, sâdece haberin tabî'atine muvâfık geldiği içindir. Sözü söyleyene hüsn-i i'tikâdı olduğundan veyâ haberin doğruluğuna şahid olacak bir karîne ve işâret bulunduğundan değildir. Sırf tabî'atine, arzûsuna uygun olmasındandır. Meselâ, düşmanı olduğu birisinin ölmesini, öldürülmesini ve işinden çıkarılmasını şiddetle arzû eden bir kimse, bunlardan birisine âid bir haber duyduğunda, çok az da olsa hiç bir tepki göstermeden hemen tasdîk eder ve git gide bu, o kimsede kat'î bir inanç hâlini alır. Eğer böyle bir haber, bir dostu hakkında olsa veyâ arzû ve isteğine muhâlif olsaydı, duraklar, inanmak istemez, temâmiyle red ve inkâr ederdi. Bu tasdîk, tasdîklerin en za'îfi, en aşağı derecesidir. Çünkü öncekiler bir delîle dayanmakda, za'îf de olsa, bir karîneye veyâ haber veren hakkında hüsn-i i'tikâda, iyi inanca veyâ buna benzer delîllere istinâd etmekte idirler. Bunlar sâdece avâmın, haklarında delîl mu'âmelesi yaptıkları, delîl zan etdikleri emâreler, belirti ve işâretlerdir.

Tasdîkin mertebeleri böylece anlaşıldıktan sonra bilinmelidir ki, avâmın î mânı bu sayılan sebeblere dayanmaktadır. Onlar hakkında bu sebeplerin en yüksek derecelisi, Kur'ân-ı kerîmin delîlleri ve kalbi tasdîk etmeğe

götüren benzeri delillerdir. Bir âminin [avâmdan birinin] Kur'ân-ı kerîmin delillerinden ileriye geçirilmemesi ve içindeki, kalbleri teskîn eden, avâmı tasdik ve itmi'nâna çeken açık ma'nâlî âyet-i kerîmelerden uzaklaştırılması lâzımdır. Bunların ötesindekiler, avâmın anlayamayacağı delillerdir.

İnsanların çoğu çocuk iken îmân etmekdedirler. Bunların tasdiklerinin sebebi, babalarını ve hocalarını taklîd etmektir. Bunlara iyi zanda bulundukları, onları dahâ çok medh-ü senâ etdikleri ve başkalarının da onları övdükleri içindir. Bunlara muhâlif olanları şiddetle red ederler. Onlara kendileri gibi inanmayanların çeşidli belâ ve musîbetlere uğradıklarını bildiren hikâyeler nakl ederler. Meselâ filan yehûdî kabrinde köpek şekline çevrilmiş ve falan râfîzî domuz şekline girmiş gibi sözler nakl ederler.

Bu gibi hikâyeler, rû'yâlar ve hâller, çocukların rûhlarında, bunlardan nefret, zıddına da meyl hâsıl eder. Hattâ kalblerinden bütün şübhe-leri söküp çıkarır.

Çocuklukta öğrenilen, taş üstüne kazılan yazı gibidir. Çocuk bu inançla büyür. Rûhunda kuvvet bulur. Bülûğa eriştiği zemân bu kat'î inanç onda devâm eder ve içinde hiç bir şübhe karışmamış sağlam bir tasdîke varır.

Hıristiyan, yehûdî, mecûsî ve müslimân çocuklarının hepsi, hak olsun, bâtil olsun, kat'î olarak babalarının inanç ve i'tikâdları üzere yetişirler. Onları parça parça etseler de aslâ i'tikâdlarından dönmezler. Hakîkî olsun, şeklî olsun, inançlarının aleyhine hiç bir delîli kabûl etmezler.

İslâmiyyeti bilmeyen müşrik köle ve câriyeler müslimânların esâretine düşmüşlerinde, müslimânlarla bir müddet berâber kalınca, müslimânların islâmiyyete sıkı bağlılıklarını gördüklerinde, onlarla berâber islâmiyyete meyl edip, onların i'tikâdî gibi inanıp ve onların ahlâkı ile ahlâklanırlar. Bunların hepsi sâdece taklîd ve tâbî' oldukları kimselere benzermenin netîcesidir. Zîrâ teşbîh, insan tabî'atının yaratılışında vardır. Bilhâssa çocuklarda ve gençlerde dahâ fazladır.

Böylece anlaşılmaktadır ki, kesin tasdik araştırmaya ve deliller aramağa bağlı değildir.

BEŞİNCİ FASL:

Takdirî i'tirâz: Belki sen, yukarıdaki sebeplerden dolayı avâmın kalbinde kesin tasdik hâsıl olacağını inkâr etmem diyebilirsin. Lâkin tasdik, bir şeyin ma'rifeti, bilinmesi değildir. Hâlbuki insanlar i'tikâd ile değil, hakîkî ma'rifet ile mükellefdirler. İ'tikâd cehl cinsindendir. Onunla hak ile bâtil ayırd edilemez.

Cevâb: Bu fikrde olmak yanlıştır. Doğrusu, insanların se'âdeti hakkın hakîkatine muvâfık şekilde kalblerinde nakş olunması için, bir şey olduğu gibi kesin olarak i'tikâd etmesindedir. Öldüğü zemân perdeler kalktığında, işleri inandıkları gibi gördüklerinde zelîl olmazlar. Rezîl ve rüsvâ olmak, utanacak duruma düşmek ateşi ile yanmadıkları gibi, ikinci olarak Cehennem ateşi ile de yanmazlar.

Hak bilinen bir şeyin sûreti kalbinde nakş olunca, kendisine fâide verecek hiç bir sebebe bakmaz. Bu delîl hakîkî midir, şeklî midir, kendisine kanâ'at veren bir şey midir, delîli söyleyen şahsa hüsn-i zannı mıdır veyâ sebebsiz, sâdece taklîd netîcesindeki kabûl müdür? Hangisi olduğuna bakmaz. Matlûb olan fâideli delîl değil, fâidedir. O da olduğu gibi Hakkın bulunduğu hâldeki hakîkatidir. Allahü teâlânın zâtı, sıfatları, kitâbları, Peygamberleri ve âhiret günü hakkındaki inancının hak olduğuna ve hakîkatin inandığı hâl üzere bulunduğu kat'î olarak i'tikâd eden sa'îddir. Bu inanç kelâm ilminde yazılı delîllerden birine dayanmasa da Allahü teâlâ katında makbûldür. Çünkü Allahü teâlâ kullarını mutlak inanmak ile mükellef tutmuştur. Bu da Resûlullahdan "sallallahü aleyhi ve sellem" tevâtür ile gelen haberlerden kat'î olarak bilinmekdedir. Nitekim bedevî arablara Peygamber efendimiz islâmı arz eder, onlar kabûl edip, hayvanlarını ve develerini gütmeye dönerlerdi. Peygamberimiz bunlara mu'cize hakkında tefekkür etmeği, mu'cize hakkındaki delîlleri, âlemin hâdis olmasını, Sâni'in, ya'nî yokdan var edenin isbâtını, vahdâniyyetinin delîlleri ve diğer sıfatları hakkında düşüncelerini emr buyurmamışdır. Arabların avâmından çoğuna bunlar teklîf edilseydi, bunları anlayamaz, uzun müddet geçse bile, idrâk edemezlerdi. Nitekim onlardan biri Peygamberimize yemîn verdirerek, Allah seni Peygamber olarak mı gönderdi, deyince, Peygamberimiz de, (Vallâhi, Allah beni Resûl olarak gönderdi) buyurunca, bu yemîne inanarak îmân edip, oradan ayrıldı.

Başka biri de Peygamberimizin yanına gelip bakdığında, "Vallâhi bu yüzün sâhibi yalancı olamaz" demiştir. Buna benzer sayısız misâller vardır. Böylece Peygamberimizin kendi asrındaki bir harbde ve sahâbîlerinin zemânında, çoğu kelâm delîlini bilmeyen binlerce kişi müslimân olmuşdur. Delîlleri anlamak isteyenlerin san'atlarını terk etme ihtiyâcını duymaları ve bir mu'allimden uzun müddet [delîller hakkında] ders görmeleri lâzım gelirdi. Hâlbuki böyle bir rivâyet nakl edilmemiştir.

O hâlde zarûrî olarak bilinmesi gerekir ki, Allahü teâlâ nasıl hâsıl olursa olsun, îmân ve kesin tasdîk ile halkı mükellef kılmıştır.

Evet, ârifin mukallidden üstün olduğu inkâr edilemez. Lâkin ârif mü'min olduğu gibi, mukallid de mü'mindir.

Sûâl: Mü'min taklîdci, kendisi ile yehûdî taklîdci arasını ne ile ayırır?

Cevâb: Mü'min mukallid taklîdi bilmez ve kendisinin mukallid olduğunu da bilmez. Kendisinin hak üzere olduğuna inanır ve i'tikâdında hiç şübhesi olmaz. Kendisinin hak üzere, hasmının bâtil inançda olduğunu kat'î olarak bildiği için, kendisiyle hasmının arasındaki farkları tesbît etmeye lüzûm görmez. Kendisini hasmından farklı görmesinin sebebi, kuvvetli olmasalar da ba'zı karînelerin ve zâhirî delîllerin mukallidlere mahsûs olduğunu görmesidir. Yehûdî de kendisi için aynı şekilde düşünürse, söylemesi hak yolda olan mukallidin i'tikâdını bozamaz, karıştıramaz. Nitekim, araştırmacı bir âlimin kendini yehûdîden delîl ile üstün sanması, araştırmacı mütekellim bir yehûdînin de kendisini delîl ile üstün görmesi ile araş-

dırıcı ârifin inancında bir şübhe uyandırmadığı gibi, taklîdine bağlı bir mukallidde de şübhe uyandıramaz. Bâtıl üzere olan yehûdî, karşılıklı konuşmaları esnâsında, mukallidin i'tikâdında herhangi bir şübhe uyandırmamasında, mukallidin î mânî ona kâfîdir.

Kendi taklîdi ile yehûdînin taklîdi arasındaki farkı açıklamakda zorlandığı için üzülen, kederlenen avâmdan biri hiç görülmüş müdür? Bu düşünce avâmın hâtırına bile gelmez. Hâtırlarına gelse ve şifâhen söylenirse, söyleyene gülerler ve “bu ne hezeyândır? Hak ile bâtil arasında müsâvât mı var ki, farkı aramaya ihtiyâc duyup da yehûdînin bâtil üzere, benim hak üzere olduğunu beyân edeyim. Ben buna yakîn ile inanıyorum. Bu husûsda herhangi bir şübhem yokdur. Bu durumda ben nasıl farkı ararım. Aradaki fark, araştırmaksızın kesin olarak bellidir” derler. Zâten yakîn sâhibi mukallidin hâli de budur. Kendine göre mezhebini kat’î olarak doğru bilen, hakîkatde bâtil üzere olan yehûdî için bile bu farkı arama problemi söz konusu değildir. Nerede kaldı ki, Allahü teâlâ katında da hak olan mü'min mukallid için söz konusu olsun. Bu açıklamalarla anlaşılmaktadır ki, müslimân mukallidlerin i'tikâdları kat’î ve sağlamdır. Şerî'at de onları bundan başkası ile mükellef kılmamıştır.

Sûâl: Farz edelim ki, avâmdan mücâdelecî ve inâdcî biri taklîdi kabûl etmiyor, Kur'ân-ı kerîmin delîlleri onu iknâ' etmiyor ve yukarıda geçen hakkı bâtıldan ayırıcı açık ve kıymetli sözler de onu iknâ' etmiyorsa buna ne yapmalıdır?

Cevâb: Bir kişi yaratılışının aslı sâlim olmıyan ve fitratı sıhhatli bulunmayan tabî'atı bozulmuş bir hastadır. Onun hâl ve hareketlerine bakılır. Tabî'atinde mücâdele ve inâd gâlib ise, onunla mücâdele etmez ve eğer î mânî esâslarından birini inkâr ediyorsa, başkalarına zarar vermemesini sağlarız.

Eğer onda, firâsetle rüşd ve kabûl sezersek, açık sözlerle ve delîllerin yardımı ile ona söz geçirebilirsek, gücümüz nisbetinde onu tedâvî eder ve acı, tatlı sözlerle, uygun delîller ile hastalıktan kurtarız.

Hulâsa: Allahü teâlânın emr ettiği gibi en güzel şekilde onunla mücâdelele gayret sarf ederiz. Ama hasta rûhlu kimselere uygulanan bu kadar ruhsat, herkes ile kelâm kapısını açmağa delîl değildir. Çünkü ilâclar, hastalar için kullanılır, onların da sayısı azdır. Hastalara zarûret hükmü ile uygulanan tedâvîden, sıhhatli kimselerin korunması lâzımdır. Aslî fitratı sağlam olan kimse, mücâdelesiz ve delîlsiz î mânî kabûl etmeğe hâzırdır. Sıhhatlilerin ilâc kullanmasının zararı, hastaların ilâc kullanmağı ihmâl etmelerinin zararından dahâ az değildir. Allahü teâlâ Resûlüne Nahl sûresi, yüzyirmibeşinci âyet-i celîlesinde meâlen, ([Ey Resûlüm] **sen Rabbin yoluna hikmet ve güzel öğütlerle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücâdele et**) buyurduğu gibi, her şey yerli yerine konmalıdır. Bir cemâ'at hak yola hikmet ile da'vet edilir. Diğer bir cemâ'at güzel va'z ve sözlerle da'vet edilir. Başka bir cemâ'at de tatlı bir mücâdele ile da'vet edilir. Bunların kısımlarını **(El kıstâs-ül müstakîm)** kitâbında tafsîlâtı ile bildirdik. Burada tekrâr ile sözü uzatmayalım.